

**A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG STRUKTÚRÁLIS PROBLÉMÁI AZ
EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN**

FERTŐ IMRE

Budapest
1999. január

KTK/IE Műhelytanulmányok 1999/2.

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpont

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

A magyar mezőgazdaság strukturális problémái az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében

Szerző: FERTŐ Imre kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa. Cím: 1112 Budapest Budaörsi út 45. Telefon: 319-3158 Fax: (36-1) 319-3136 E-mail: ferto@econ.core.hu

Kulcsszavak: agrárstruktúrák, az agrártámogatások rendszere az EU-ban

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont; Budapest, 1999
A megjelenéshez pénzügyi segítséget nyújtott a Magyar Közgazdasági Alapítvány

FERTŐ IMRE

**A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG STRUKTÚRÁLIS PROBLÉMÁI
AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN**

Összefoglaló

Az Európai Unió korábbi bővítéseinél a mezőgazdaság hagyományosan érzékeny területnek számított. Valószínűleg nem lesz másképp ez Magyarország csatlakozása esetében sem. Az EU bővülésének hatásait vizsgáló tanulmányok idáig elsősorban a kereskedelemmel és a támogatásokkal kapcsolatos problémákkal, míg a mezőgazdasági struktúra kérdéseivel nem foglalkoztak. A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon a magyar és az európai mezőgazdaság struktúrájának nyilvánvaló különbségei milyen problémákat okozhatnak Magyarországnak számára a csatlakozás során. Másképpen fogalmazva: beilleszthető-e a magyar mezőgazdaság az Európai Unió mezőgazdaságába?

Abstract

As was experienced in connection with previous enlargements of the European Union, agriculture is expected to be one of the most sensitive areas of accession for Hungary. In this context mostly trade, subsidies and market discipline issues have so far been addressed while dilemmas of agricultural structural policy have been relegated to the background. The study explores structural problems of accession from the angle of agriculture and seeks an answer to the question whether Hungarian agriculture is faced with structural policy criteria for accession. In other words, can the Hungarian agricultural structure be integrated into the agriculture of the European Union?

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	3
1. KÜLÖNBÖZŐ MEZŐGAZDASÁGI STRUKTÚRÁK – EGY LEHETSÉGES TIPOLOGIA	4
2. MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSI STRUKTÚRÁK AZ EURÓPAI UNIÓBAN	9
2.1. A családi farmok	14
2.2. A részmunkaidős gazdaságok	15
2.3. A szerződéses farmok	16
2.4. A termelészövetkezetek	17
2.5. A gazdaságilag fontos farmok	18
2.6. Összegzés	19
3. MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMSZERVEZETEK MAGYARORSZÁGON	20
3.1. A termelészövetkezetek és ipari farmok	21
3.2. A családi gazdaságok	24
3.3. A részmunkaidős gazdaságok	26
4. STRUKTÚRÁLIS KÜLÖNBSÉGEK MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖTT	31
5. STRUKTÚRÁLIS KÜLÖNBSÉGEK– MINT A CSATLAKOZÁS EGYIK PROBLÉMÁJA	32
6. A CAP AGRÁRSTRUKTÚRÁKAT ÉRINTŐ FONTOSABB INTÉZKEDÉSEI	34
6.1. Agrárpolitikai célok	34
6.2. Támogatási rendszer	36
6.3. Az ártámogatások	36
6.4. Strukturális támogatások	38
7. AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLÁSPONTJA A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK CSATLAKOZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN	44
ÖSSZEFOGLALÁS	45
IRODALOMJEGYZÉK	48

BEVEZETÉS

Magyarország számára is akárcsak az Európai Unió korábbi bővülései során, várhatóan a csatlakozás egyik legérzékenyebb területe a mezőgazdaság lesz. A magyar mezőgazdaság csatlakozásának kérdései közül eddig döntően csak a kereskedelmi, a támogatáspolitikai, valamint a piacsabályozási problémák kerültek a figyelem középpontjába. A strukturális kérdések, a mezőgazdasági struktúrapolitikai dilemmák idáig háttérbe szorultak. A tanulmányban az Európai Unióhoz való integráció mezőgazdasági vonatkozásai közül a strukturális kérdéseket vesszük szemügyre. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy vannak-e a magyar mezőgazdaság számára az Európai Unióhoz való csatlakozásnak struktúrapolitikai kritériumai. Másképpen fogalmazva beilleszthető-e a magyar agrárstruktúra az Európai Unió agrárrendszerébe?¹

Minden integrációval kapcsolatos vizsgálódásnak számos nehézséggel kell szembenéznie, mivel meglehetősen sok körülötte a bizonytalanság. Egyrészt, amíg nincsenek konkrét csatlakozási kritériumok addig számos kérdésre nem lehet választ adni. Másrészt, nem lehet tudni, hogy hazánk mikor és milyen feltételek mellett fog csatlakozni, mennyi időnk van a felkészülésre. Harmadrészt, az előbbiekből is következően nem tudjuk, hogy milyen lesz a Közös Agrárpolitika (CAP) mire mi az Európai Unió teljes jogú tagjává válunk. Végül pedig nem tudjuk, hogy fokozatosan vesszük-e át a CAP intézményeit, mint a déli országok csatlakozása esetében, vagy azonnal működni kezd a CAP, ahogy legutóbb az EFTA-országok integrációjánál történt. A jelzett nehézségek ellenére találhatunk számos fogódzót egy ilyen vizsgálathoz. Az első ilyen szempont lehet a CAP eddig követett gyakorlata, figyelembe véve a régebbi csatlakozások tapasztalatait is. Másfelől némi kapaszkodót nyújthatnak az Európai Uniónak a csatlakozással kapcsolatos eddig publikált dokumentumai.

---

¹ Érdemes megjegyezni, hogy sem itthon, sem a nemzetközi szakirodalomban nem foglalkoztak idáig mélyebben a kelet-európai országok mezőgazdasági struktúrájának beilleszthetőségével az Európai Unió agrárrendszerébe. Szinte kirívó, hogy az Unió által finanszírozott, a csatlakozás hatásait felmérő tanulmányok fel sem vetik ezt a problémát (lásd például *Buckwell–Haynes–Davidova–Kwiecinski* [1994], *Tangermann–Josling* [1994], *Tarditi–Senior–Nello–Marsh* [1994]).

Először röviden definiáljuk a fontosabb mezőgazdasági struktúrákat, másképpen fogalmazva a különböző üzemtípusokat. Ezt azért tartjuk fontosnak mivel a hazai szakmai szóhasználat gyakran konfúzus, amely sokszor elfedi az egyes mezőgazdasági struktúrák legfontosabb megkülönböztető jegyeit. Másrészt az egyes üzemi típusokhoz a különböző honi elemzésekben érzelmmel teli pozitív vagy negatív konnotációk is járnak. Ezt követően a bemutatott tipológia segítségével bemutatjuk az Európai Unió és Magyarország agrárstruktúráját, rámutatva a legfontosabb különbségekre. Ezt követően megvizsgáljuk, miért lehet a csatlakozás egyik problémája a magyar és az Európai Unió agrár-struktúrája közötti különbség. Ezután bemutatjuk a CAP agrárstruktúrákat érintő fontosabb intézkedéseit, illetve azok fejlődési tendenciát. Külön kitérünk azokra a szabályokra, amelyek mennyiségi korlátozásokat tartalmaznak. Majd ismertetjük az Európai Unió kelet-európai országok integrációjával foglalkozó dokumentumainak mezőgazdasággal kapcsolatos fontosabb állításait. Végezetül összefoglaljuk a legfontosabb tanulságokat, valamint javaslatokat fogalmazunk meg a hazai mezőgazdasági struktúrapolitika alappilléreinek kialakítására.

1. KÜLÖNBÖZŐ MEZŐGAZDASÁGI STRUKTÚRÁK – EGY LEHETSÉGES TIPOLÓGIA

A mezőgazdaság struktúráján általában az üzemszervezés struktúráját szokták érteni. Közhelyszerű megállapítás, hogy a fejlett ipari országokban, így az Európai Unióban is a mezőgazdasági termelés alapvetően családi gazdaságokban folyik. Ha azonban a családi farmokat, mint termelési szervezeti egységeket közelebbről megvizsgáljuk akkor többféle szervezeti formát különböztethetünk meg.

Vállalatelméleti szempontból a mezőgazdasági üzemek, akárcsak a gazdaság egyéb ágazataiban a vállalatok, nemcsak az erőforrások allokációját optimalizáló és az optimális output kombinációt előállító egységeknek tekinthetők. Azonban legalább ugyanolyan fontos kérdés, hogy ezek a tevékenységek hogyan szerveződnek, illetve miként

koordinálják vagy irányítják őket. Ezért a szervezeti struktúrák vizsgálatánál a következő kérdésekre kell választ adni (Swinneen és szerzőtársai [1993]). Ki birtokolja a termelési tényezőket? Ki ellenőrzi a termelési tényezők és az output felhasználását? Ki viseli a beruházások kockázatát? Hogyan szerveződnek a termelési tényezők (saját munka, bér munka, bérlet)? Mi a vállalat jogi formája? Mennyi termelés tényezőt használnak fel? Mi történik ha a bérlő, vagy menedzser elhagyja a vállalatot?

1. táblázat
A mezőgazdasági üzemtípusok fontosabb jellemzői
az Európai Unióban

	<i>Menedzs- ment</i>	<i>Vállalkozó</i>	<i>Munkaerő forrása</i>	<i>Munkaidő forrása</i>	<i>Farm mint bevételi forrás</i>
Családi farm	család	család	család	>50%	>50%
Családi farm bérmunkával	család	család	család+bér- munka	>50%	>50%
Szövetkezet	családok	családok	családok	(1)	(1)
Részmunka- idős farm	család	család	család	<50% (2)	<50% (2)
Szerződéses farm	család/szállító	család/szállító	család	(1)	(1)
Családi korporáció	család vagy alkalmazott menedzser	család, kapcsolódó bérlők	család és/vagy bérmunka	(1)	(1)
Ipari farm	alkalmazott menedzser	bérlők	bérmunka		

- (1) A szövetkezeteknek és a szerződéses farmoknak számos formája létezik. A farmon eltöltött munkaidő családonként, illetve a farm mint a család bevételi forrása nem tekinthető megkülönböztető sajátosságnak.
- (2) Az egyes országokban eltérő definíciót használnak, ezért előfordul, hogy csak az egyik jellemző teljesülése is elég, más esetben mindkettő feltételnek teljesülnie kell.

Forrás: Swinneen–Christiaensen–Felton–Taylor [1993] 1.táblázat 100.o.

Az input kombinációk kialakításán és a vállalaton belüli szerződéses kapcsolatokon kívül a vállalat működésével kapcsolatos kérdéseket összegezni lehet a vállalkozó, a menedzser és a munkás közötti viszonyok

vizsgálatával. A vállalkozót úgy definiáljuk mint azt a személyt aki a beruházások kockázatát viseli. A menedzser felelős a vállalat napi működtetéséért, az inputok és az outputok koordinálásáért. A munkás biztosítja a munkaerőt a termelési folyamatban. A mezőgazdaságban további két fontos kritérium is fontos szerepet játszik a szervezeti struktúrák leírásánál. A munkaidő hány százalékát töltik a farmon, illetve a farm mint bevételi forrás mekkora hányada a családi jövedelemnek. A különböző mezőgazdasági üzem típusok lényegesebb jellemzőit az 1. táblázatban mutatjuk be.

A **családi gazdaságok**, vagy a családi farm fogalmak definíciója, illetve használata rendkívül változatos. A hazai közvéleményben sokak számára negatív értéktartalommal bír a családi gazdaság fogalma, valamiféle atavizmust jelent a modern mezőgazdasági nagyüzemekkel szemben. Ezzel kapcsolatban ezért gyakran egyenlőséget tesznek a kisebb méretű gazdaságok, amelyet hatékonytalannak tekintenek és a családi gazdaságok közé. Ez az álláspont azonban alapvetően téves, mivel egy üzemforma egyik jellemzőjét kiemelve még nem állíthatunk annak nagyságáról vagy hatékonyságáról semmit. A nemzetközi irodalomban is számos definíció létezik, de bizonyos konszenzus alakult ki, hogy mit kell tekinteni a családi gazdaságok legfontosabb jellemzőinek (*Gasson–Errington* [1993] és *Swinnen–Christiaensen–Felton–Taylor* [1993]). Ezek szerint a családi gazdaságok a következő fontosabb jellemzőkkel írhatók le: a farmot a család menedzseli; a munka legnagyobb részét a család adja; a beruházások, illetve a tőkebefektetések kockázatának túlnyomó részét a család viseli; a mezőgazdasági termelés a legfontosabb tevékenység és bevételi forrás a család számára, végezetül a család a farmon él. A fentiekből következően a családi farm egy olyan entitás, amely a vállalkozó, a menedzser és munkás szerepeit ugyanabban a családban kombinálja. Másrészt a családi farmon belül a háztartás és a vállalkozás csak elméletileg választható szét gyakorlatilag azonban nem. Fontos tartunk továbbá két dolgot megjegyezni. Egyrészt ezen jellemzők alapján a föld tulajdonlása nem szükséges feltétele a családi farmnak. Másrészt, a korábbiakat megismételve, a fentiekből következően a családi farm fogalma semmit nem mond az adott gazdaság nagyságáról, akár területnagyságban, akár árbevételben, vagy bruttó termelési értékben mérjük, illetve annak hatékonyságáról.

A fejlett országok agrárstruktúrájának másik fontos jellegzetessége a **részmunkaidős gazdaságok** fennmaradása és stabil aránya (*Elek* [1991]). A részmunkaidős gazdaságokat is sokféleképpen szokták definiálni, de általában közös rendezőelv, hogy a családi erőforrásokat (munka, tőke, menedzseri erőforrások) csak részlegesen hasznosítják a mezőgazdasági termelésben². Erre a gazdaság típusra is azonban jellemző, hogy a menedzser és a vállalkozó családon belül van, a család viseli a beruházások kockázatát és egyben biztosítja a munkaerőt is. Egy másik lehetséges megközelítés abból indul ki, hogy egy mezőgazdasági család, illetve háztartás jövedelmének mekkora hányada származik a gazdálkodásból és mekkora aránya a farmon kívüli tevékenységből. Németországban például a részmunkaidős farmokat úgy írják le mint amelyek jövedelmének több mint 50 százaléka farmon kívüli tevékenységből származik.

A **szerződéses farmokat**, illetve termelést gyakran olyan tevékenységnek jellemzik, amely a termelés vertikális koordinációjának, vagy integrációjának egyik típusát testesíti meg. Ez a termelési szervezeti forma néhány termékkörben (állattenyésztés, zöldség, gyümölcs és cukorrépa) egyre növekvő jelentőségre tett szert az elmúlt évtizedekben Nyugat-Európában. A szerződéses termelés és a többi szervezeti forma közötti különbség egyrészt a szerződések explicit természetében, másrészt a termelésnek az inputok előállításához, valamint a mezőgazdasági termékeket felvásárlókhoz és azokat feldolgozókhöz kapcsolódó növekvő integrációjában rejlik. A munkát azonban továbbra is a család biztosítja. A befektetések kockázatát és az inputok és az outputok fölötti döntéseket azonban az integrátor részben átveszi a családtól, ezért a szerződéses farm a családi gazdaságokhoz képest ebből a szempontból kevésbé autonóm egységgé válik.

A **mezőgazdasági termelőszövetkezeteket** a mezőgazdasági tevékenységek horizontális integrációjaként szokták leírni. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket azonban nem szabad összetéveszteni a mezőgazdasági termelők szövetkezeteivel. Az előbbi szövetkezeti típus alatt a termelők, vagy a farmok közös, csoportos termelését kell érteni. A másik fajta szövetkezet pedig az egyes termelők

---

² A részmunkaidős gazdaságokkal kapcsolatos fogalmi vitákról, az eltérő értelmezések-ről bővebben lásd *Elek* [1991].

önkéntes kooperációján alapul abból a célból, hogy a beszállítói, vagy az output oldalon a felvásárláshoz, illetve a feldolgozáshoz kapcsolódó tevékenységekben közösen résztvegyenek, hogy ezáltal az egyes tagok jövedelmét növelni tudják. A mezőgazdasági termelőségvetkezet létrehozásának okául a skálahozadék kihasználását szokták említeni (*LeVay* [1983]). A potenciális skálahozadékot jobban ki lehet használni a termelőeszközök közös használatából, mintha azok az egyes farmerek tulajdonában maradnának. Ez főleg abban az esetben igaz, ha az átlagos farm nagyság nagyon kicsi és az üzemi struktúra jórészt kis méretű gazdaságokból áll, amelyekben ezért nehéz alkalmazni a modern mezőgazdasági technológiát. A tranzakciós költségek elmélete viszont a termelők szövetezeteinek adott igazolást a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági tevékenységek sajátosságaiból eredő, a piaci csere tranzakciós költségeit növelő problémákat - mint az időjárásból fakadó bizonytalanságok, bizonyos tranzakciók gyakorisága, a technológiai fejlődéshez szükséges eszközök specialitása, a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó externáliák – szövetezetek sikeresen oldhatják meg (*Ollila* [1994]).

A termelőszövetezeteket az elméleti irodalom a munkás-önigazgatói vállalat kategóriájával írja le (*Bonin* és társai [1993]). Ebben a megközelítésben a termelőszövetezeteknek három fontosabb jellemzőjük van: a dolgozók részvétele a vállalati döntéshozatalban, a profit megosztása a tagok között, továbbá a dolgozói tulajdon. A termelőszövetezetek tagjai tehát elméletben megosztják a vállalkozói, menedzseri és munkás szerepeket, és ezért a kockázatokat is. A termelőszövetezeteken belüli feladatok aktuális megosztása egyben a felelősségek megosztását is jelenti. Érdemes hangsúlyozni, hogy ezekben a szövetezetekben a munkaerőt a tagok családjai biztosítják. Működésük során azonban két alapvető nehézséggel kell megküzdeniük. Egyrészt a tagok teljesítményének az ösztönzése, a potyautas viselkedés elkerülése. Másrészt azzal a problémával is szembe kell nézniük, hogy az egyes tagoknak különböző elképzelései lehetnek arról, hogy miként lehet sikeres a közös tevékenység, következésképpen az egyes tagok érdekei eltérhetnek a csoport, pontosabban a szövetezet érdekeitől.

Elméletileg fontos szervezeti típust képviselnek az **ipari farmok**. Ebben a szervezeti formában akár az iparvállalatok esetében a vállalkozói, a menedzseri és a munkás szerepkörök teljesen elválnak

egymástól. Ez egyben azt is implikálja, hogy minden tevékenységet piaci áron jutalmaznak. Az ipari farmokra jellemző a menedzseri tevékenységek specializációja és decentralizációja.

A **családi korporációk** egy sajátos keverékét képviselik ennek a szervezeti formának. A családi korporációk sok esetben pusztán adózási okokból jönnek létre, és minden más szempontban megegyeznek a családi farmok jellemzőivel. Más esetekben azonban a családi korporációk azt jelentik, hogy a család tagjai nem biztosítják a munka nagyobb részét, illetve a farmmal kapcsolatos menedzseri tevékenységeket. Azonban ilyen esetekben sokszor a bérlő közel áll vérségi vagy házassági kapcsolatok révén a családhoz. Ezeket a korporációkat általában a különböző szerepek jól meghatározható elválasztása jellemzi. A bérlőnek csak korlátozott felelőssége van a vállalat kötelezettségeit illetően, a tulajdonos és a menedzser elválik egymástól, jól definiált menedzseri feladatok vannak a különböző döntések meghozatalával kapcsolatban.

2. MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSI STRUKTÚRÁK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A különböző mezőgazdasági termelési struktúrák definiálása után először bemutatjuk, hogyan alakult a mezőgazdasági üzemek száma és nagysága az Európai Unióban. A farmok száma az elmúlt három évtized alatt folyamatosan csökkent. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma több mint 40 százalékkal esett vissza 1980–1994 között az EK-12-ben (*EC* [1996]). A mezőgazdasági üzemek száma ezzel szemben mindössze alig 14 százalékkal csökkent a vizsgált periódusban.

Az átlagos farm nagyság folyamatosan növekedett függetlenül attól, hogy milyen mértékegységgel mérjük (megművelt terület nagysága, vagy az európai nagyság egység, ESU). A növekedés ellenére 1993-ban az átlagos üzemnagyság az Európai Unióban mindössze 18,7 hektár volt (*EC* [1996]). Ez az átlagszám azonban eltakarja egyrészt az Európai Unió szintjén is meglévő, másrészt az egyes országok mezőgazdasági struktúrája közötti illetve harmadrészt az azon belüli jelentős különbségeket.

A 2. táblázatból láthatjuk, hogy az átlagos üzem nagyság az Európai Unióban 5,4 hektár (Görögország) és 69,9 hektár (Egyesült Királyság) között szóródik. Az európai átlagos üzem nagysághoz közeli értékek vannak Belgiumban, Németországban, Spanyolországban és Hollandiában, míg Dániában, Franciaországban és Svédországban kétszer, az Egyesült Királyságban pedig négyszer nagyobbak

2. táblázat
Átlagos üzem nagyság az Európai Unióban 1993-ban*

<i>ország</i>	<i>hektár</i>
Belgium	18,0
Dánia	37,2
Németország	18,6
Görögország	5,4
Spanyolország	17,9
Franciaország	35,3
Írország	26,4
Olaszország	8,6
Luxemburg	36,6
Hollandia	17,2
Ausztria	12,9
Portugália	7,4
Finnország	14,0
Svédország	36,7
Egyesült Királyság	69,9
Európai Unió 15	18,7

* Németország, Görögország, Spanyolország, Írország, Olaszország és az Egyesült Királyság adatai az 1989–1990-es felmérésből származnak
Forrás: EC [1996]

A 3. táblázatból látható, hogy az Európai Unióban az átlagos üzem nagyság adatok nagyszámú kis méretű farmot takarnak. A mezőgazdasági üzemek mintegy 80 százaléka 20 hektár alatti, ugyanakkor az összes földterületnek alig több mint 20 százalékaival rendelkeznek. Ezzel

szemben kevés nagy méretű farm van, az 50 hektár fölötti gazdaságok, amelyek az összes farm 8 százalékát teszik ki és a földterület 55 százalékát hasznosítják. Az ötven hektár fölötti gazdaságok átlagnagysága mintegy 131 hektár.

Az Európai Uniónak az egyes üzem nagyságok megoszlására vonatkozó átlagszámai azonban ugyancsak eltakarják az országok közötti jelentős különbségeket. A 3. táblázatban kiválasztott országok kielégítően reprezentálják az Európai Unió különböző régióit. Belgium, amely átlagos üzem nagyság tekintetében megfelel az európai átlagnak, az előbbi átlagtól kiegyensúlyozottabb megoszlásokat mutat. Az 50 hektár fölötti üzemek, összes gazdaság 7,2 százalékát teszik ki, viszont az összes földterület 31,4 százalékán gazdálkodnak, átlagnagyságuk jóval alacsonyabb az átlagnál mindössze 82 hektár.

3. táblázat
Az Európai Unió és néhány tagállam
mezőgazdasági struktúrájának megoszlása 1993-ban*

<i>nagyság (hektár)</i>	százalék					
	<i>1–5</i>	<i>5–10</i>	<i>10–20</i>	<i>20–50</i>	<i>50–</i>	<i>összesen</i>
Európai Unió 12 (1)	49,4	16,1	12,9	13,6	8,0	100
Európai Unió 12 (2)	6,2	6,0	9,7	22,8	55,3	100
Belgium (1)	33,5	15,0	19,3	25,0	7,2	100
Belgium (2)	3,8	6,0	15,6	43,2	31,4	100
Görögország (1)	67,6	20,0	9,0	2,8	0,6	100
Görögország (2)	29,3	24,0	21,6	14,4	10,7	100
Franciaország (1)	27,2	9,7	13,0	25,8	24,3	100
Franciaország (2)	1,6	2,0	5,4	24,2	66,9	100
Olaszország (1)	67,4	16,4	8,9	5,1	2,2	100
Olaszország (2)	18,5	13,6	14,7	18,2	35,0	100
Egyesült Királyság (1)	11,3	12,9	15,8	25,7	34,3	100
Egyesült Királyság (2)	0,4	1,4	3,3	12,1	82,8	100

* Európai Unió, Görögország, Olaszország és az Egyesült Királyság adatai az 1989-1990-es felmérésből származnak

(1) az üzemek számának megoszlása az egyes üzem nagyságokban

(2) az összes földterület megoszlása az egyes üzem nagyságokban

Forrás: EC [1996]

Az európai átlagtól lefelé eltérő országok között is lényeges különbség van. Görögországban az 50 hektár fölötti üzemek száma nem éri el az 1 százalékot és az összes földterület mintegy 11 százalékát művelik meg, ezzel szemben Olaszországban a hasonló számok 2,2 százalék illetve 35 százalék. Az ötven hektár fölötti gazdaságok átlagnagysága is lényegesen eltér, Görögországban 97 hektár míg Olaszországban 132 hektár. Az öt hektár alatti gazdaságok aránya a két országban közel azonos, de Görögországban az összes terület 29,3 százalékát, míg Olaszországban csak 18,5 százalékát művelik meg. Franciaországban az 50 hektár fölötti gazdaságok az összes farm közel egynegyedét teszik ki ugyanakkor az összes földterület kétharmadát hasznosítják. Az ötven hektár fölötti üzemek nagy aránya ellenére az átlagos nagyságuk viszonylag alacsony 97 hektár. A húsz hektár alatti gazdaságok aránya az összes farm felére rúg azonban csak az összes terület 9 százalékán gazdálkodnak. Az Egyesült Királyságban a legmagasabb az 50 hektár fölötti gazdaságok aránya, az összes farm több mint 34 százaléka esik ebbe a kategóriába, részesedésük az össze földterületből majdnem eléri a 83 százalékot. Az ötven hektár fölötti gazdaságok átlagnagysága is itt a legmagasabb, 169 hektár. A húsz hektár alatti gazdaságok aránya 40 százalékot tesz ki és a terület mindössze 5 százalékán gazdálkodnak.

4. táblázat

Az Európai Unió és néhány tagállam mezőgazdasági struktúrájának megoszlása gazdaságnagyságban (ESU) kifejezve

						százalék
	– 8 ESU	8-16 ESU	16-40 ESU	40-100 ESU	100 ESU–	összesen
EU 12	31,0	11,2	33,3	18,9	5,6	100
Dánia	n.a.	12,9	39,3	32,0	15,8	100
Franciaország	n.a.	7,7	52,3	31,1	8,7	100
g						
Írország	33,1	22,8	33,2	8,8	2,1	100
Portugália	77,8	12,6	7,8	1,5	0,3	100

Forrás: EC [1996] alapján saját számítás

Ha a gazdaságok nagysága szerint vizsgáljuk az Európai Unió mezőgazdasági struktúráját hasonló képet kapunk mint területnagyságban kifejezve. A 4. táblázatban³ láthatjuk, hogy a 100 ESU fölötti gazdaságok a farmoknak mindössze 5,6 százalékát teszik ki. A kis méretű gazdaságoknak tekinthető 16 ESU alatti farmok aránya pedig 42 százalék. A közepesen nagy méretű gazdaságok viszont az összes gazdaság egyharmadát adják. Az előző táblázat adatait sajnos nem tudjuk rávetíteni a 2. táblázatra. Ugyanakkor azért annyit láthatunk, hogy ebben a mértékegységben (ESU) vizsgálva az Európai Unió mezőgazdasági üzemrendszerét az kevésbé tűnik polárisnak átlagban mint területnagyságban mérve. Akárcsak a terület-nagyságnál ebben az esetben is jelentős különbség van az egyes tagállamok között.

A hasonló mezőgazdasági üzem átlagnagysággal bíró Dánia és Franciaországban is megfigyelhetünk eltéréseket a gazdaságnagyságot illetően. Dániában az európai uniós statisztika szerint nagynak (40–100 ESU) illetve nagyon nagynak nevezett (100 ESU fölött) gazdaságok aránya közel 8 százalékkal nagyobb mint Franciaországban. A nagyon kis farm (8 ESU alatt) kategóriában azonban egyik országban sem talált olyan gazdaságot a felmérést, amely megütötte volna a számbavételhez szükséges minimális gazdasági aktivitást. Ugyanakkor a közepesen nagy gazdaságok a francia gazdaságok több mint felét teszik ki míg ez az arány Dániában közel 40 százalék. Írországban ezzel szemben a nagyon kis farmok az összes gazdaság egyharmadát adják, míg a nagy méretű gazdaságok arány (40 ESU fölött) mindössze 11 százalékra rúg, a farmok többségét tehát közepes méretű üzemek teszik ki. Portugáliában viszont a mezőgazdasági üzemszerkezet teljesen piramis jellegű. A nagyon kis farmok aránya meghaladja a háromnegyedet, míg a nagynak tekinthető gazdaságok súlya nem éri el a 2 százalékot.

---

³ A táblázat adatai az Európai Unió által rendszeresen elvégzett reprezentatív felmérésből (FADN) valók. Ez a felmérés elsősorban a kommerciális farmokra koncentrál, így csak azok a gazdaságok kerülnek bele a mintába, amelyek elérnek egy meghatározott minimum gazdaságnagyságot. A legutóbbi felmérésben 58 ezer gazdaság szerepelt. A gazdaságnagyság mérésére az úgynevezett ESU szolgál. 1 ESU: European Size Unit egyenlő 1200 ECU standard fedezeti összeg, amelyet ágazatonként és régióként számolnak ki három év átlagos adataiból.

2.1. A családi farmok

Az előző fejezetben bevezetett tipológia szerint az Európai Unióban a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó vállalkozások túlnyomó részét **családi farmoknak** lehet tekinteni. A családi munkaerő fontosságát többféle módon lehet mérni. Az egyik legegyszerűbb módszer a családi munka arányát hasonlítja össze az összes mezőgazdasági munka ráfordítással. A vizsgálatok szerint 1987-ben az EK-12-ek átlagában a farmok munkaerő forrásának 92,3 százalékát a családok adták (*European Comission* [1987]).

5. táblázat
A családi munkaerő fontossága a farmokon
az Európai Közösségben 1987-ben

<i>tagország</i>	<i>3 AWU vagy több</i> <i>(%)</i>	<i>családi munkaerő aránya</i> <i>(%)</i>
Belgium	2,3	95
Dánia	n.a.	85
Franciaország	4,5	83
Németország	3,1	95
Görögország	1,7	100
Írország	3,5	92
Olaszország	2,8	98
Luxemburg	8,8	94
Hollandia	9,1	84
Portugália	8,6	93
Spanyolország	3,3	95
Egyesült Királyság	19,4	67

Forrás: EC [1987]

Az egyes tagországok között természetesen nagy szóródást tapasztaltak: az Egyesült Királyságban volt a legalacsonyabb a családi munkaerő aránya 67,1 százalék, míg Görögországban majdnem elérte a 100 százalékot. Egy másik megközelítés szerint családi farmnak lehet tekinteni, ahol kevesebb mint 1,5 nem családi munkás, illetve 3 dolgozó

van gazdaságonként. A korábban már idézett felmérés szerint 1987-ben az Egyesült Királyságban a gazdaságok 81 százaléka használt 3 AWU-nél⁴ kevesebbet, míg a Közösség többi országaiban ez az arány átlagban 96 százalék volt (lásd 5. táblázat).

A mezőgazdasági vállalkozások családi jellegére jellemző, hogy Angliában a farmok mindössze 5 százaléka alkalmazott menedzsert (*Gasson–Errington* [1993]). Más vizsgálatok arra utalnak, hogy 100 ESU alatt a legtöbb farmon egybeesik a vállalkozó, a menedzser és a munkavállaló szerepe így ezeket családi farmoknak lehet tekinteni. A 100 ESU fölötti a vállalkozói és a munkás szerep egybeesése kezd csökkenni vélhetően a növekvő mennyiségű bérmunka igénybevétele miatt (*Swinen és szerzőtársai* [1993]). Ez a tendencia főképpen Franciaországban és Németországban érvényes. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy 1973-1995 között az Európai Unió átlagában a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának a visszaesése mögött a családi és a bérmunkaerő közel azonos csökkenése áll. A bérmunka jobban esett vissza mint a családi munkaerő Görögországban, Írországban, Olaszországban és az Egyesült Királyságban, míg a BENELUX államokban ezzel ellentétes folyamatok játszódtak le (*Schmitt és társai* [1996]).

2.2. A részmunkaidős gazdaságok

A **részmunkaidős** farmok aránya az EK 10-ekben közel 23 százalék volt. A szóródások ebben az esetben is jelentősek, Németországban 50 százalék fölött van részarányuk, míg Franciaországban, az Egyesült Királyságban és Hollandiában 15 százalék alatt van (lásd 6. táblázat).

Feltételezhetjük, hogy a kis farmok (8 ESU alatt) többnyire részmunkaidős gazdaságok, mivel nem képződik annyi jövedelem amennyi elegendő lenne egy család fenntartására. Az ilyen gazdaságok többségében a farmereknek más jövedelemforrása van, amely egyben főállásuk is.

---

⁴ AWU: Annual Work Unit. Ez a mértékegység reprezentálja egy teljes munkaidős munkás egy évi mezőgazdasági munkáját.

6. táblázat
A részmunkaidős gazdaságok aránya
az EK 10-ben és néhány tagállamban
1985-ben

	(százalék)
	<i>arány</i>
Belgium	29,0
Németország	37,2
Franciaország	12,5
Hollandia	14,8
Egyesült Királyság	11,7
EK 10	22,6

Forrás: EC [1987]

A részmunkaidős gazdaságok főként a kisebb méretű gazdaságok körében jellemzőek, de találhatunk közöttük nagyobb méretű üzemeket is. Általában azokban a régiókban elterjedtebbek, ahol az átlagos üzem nagyság alacsonyabb.

2.3. A szerződéses farmok

A **szerződéses** farmok súlyáról nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Ugyanakkor feltételezhető, hogy azok a farmok amelyek szövetkezeteken keresztül értékesítenek a konkrét értékesítési tranzakción keresztül más jellegű szerződéses kapcsolatban is állnak a szövetkezetekkel. A mezőgazdasági termékek felvásárlása területén a szövetkezeteknek hagyományosan nagy súlya van a hús, a tej esetében Németországban, Dániában, Franciaországban, Hollandiában, míg a zöldségeknél és a gyümölcsöknél Belgiumban, Görögországban és Spanyolországban. Az előzetesen szerződéssel értékesített termékek súlya az összes értékesítésen belül növekvőben van, szerepük, főként a sertés, a baromfi, a tej és a cukorrépa esetében jelentős (lásd 7. táblázat).

7. táblázat
Szerződéssel értékesített termékek aránya
az összes értékesítésben néhány tagállamban 1993-ban

	(százalék)			
	<i>Belgium</i>	<i>Görögország</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Hollandia</i>
sertés	55	5	30	35
borjú	95	3	35	85
baromfi	90	15	50	90
tej	-	99	1	90
cukorrépa	100	100	100	100
burgonya	20-25	2,5	10	50
borsó	98	85	90	85

Forrás: EC [1996]

Azonban a szerződéses kapcsolatoknak nemcsak az értékesítésben, illetve a hozzákapcsolódó egyéb tevékenységekben van növekvő szerepe hanem a beszállítói oldalon is. Az Egyesült Királyságban (többnyire a nagyobb méretű gazdaságok esetében) a szerződéses szolgáltatások igény-bevételének input oldalon van komoly szerepe (*Wright–Bennett [1994]*).

2.4. A termelészövetkezetek

A **termelészövetkezetek** szerepe az Európai Unióban ma is minimális. Mint korábban láttuk az Európai Unióban, mint más fejlett országokban, a farmerek gazdálkodást elsősorban mint individuális tevékenységet tudják elképzelni. A csoportos gazdálkodásnak a helyi adottságoktól függően számos típusa alakult ki. Ezek közül a legjelentősebb forma Franciaországban az úgynevezett GAEC (*Groupement agricole d'exploitation en commun*), amelyek relatíve fontossá váltak a francia agrárszerkezetben. A GAEC olyan szervezet amelyben két vagy több farmer közösen használja a termelőeszközeit. Azonban ezek közül is sok olyan van, amely egy család különböző tagjai részvételével gazdálkodik (*Tracy [1994]*). a legtöbb ilyen vállalkozás állattenyésztéssel foglalkozik.

A GAEC-k száma 1979-ben 15300 volt majd 1991-ben elérte a 48000-et. A GAEC-k tagjainak száma 116 ezer volt, és a mezőgazdasági földterület 11 százalékát hasznosították, átlagnagyságok 73 hektár volt, amely kétszerese a francia átlagnak. A csoportos termelés különböző formái elsősorban ott bírnak jelentőséggel, ahol általában kicsi az üzemek nagysága, mint például Dél-Olaszországban, vagy Spanyolországban.

A **mezőgazdasági termelők szövetkezetei** azonban továbbra is fontos jellemzői maradtak a nyugat-európai mezőgazdaságnak. A farmerek egyidejűleg több szövetkezetnek is a tagjai lehetnek. A szövetkezetek száma – Spanyolországot kivéve – csökkent az elmúlt években. A koncentrációt elsősorban a skáláhozadék jobb kihasználására való törekvés ösztönözte. Jó példa erre, hogy az Egyesült Királyságban a szövetkezetek 18 százaléka a forgalom 85 százalékát, míg Franciaországban a szövetkezetek 10 százaléka a forgalom 67 százalékát adta (*Mauget–Declerck* [1996]). Természetesen régióként és termékkörönként nagy heterogenitás tapasztalható. A gazdasági körülmények változásaira a szövetkezetek két különböző választ adtak. A szövetkezetek egy része többcélú óriásszövetkezetté vált, míg másik felük meghatározott termékekre specializálódott.

2.5. A gazdaságilag fontos farmok

Az úgynevezett **gazdaságilag fontos farmokon**⁵ noha foglalkoztatnak bér munkát, de nem feltétlen jellemző rájuk a korporációs forma. A 3. táblázatban láthattuk, hogy az Európai Unió átlagában 100 ESU fölötti farmok aránya mindössze 5,6 százalék az összes gazdaságon belül ugyanakkor gazdasági jelentőségük ennél jóval nagyobb.

A 8. táblázatban láthatjuk, hogy az Európai Unióban a gazdaságilag fontos farmok adják az összes mezőgazdasági termelés egyötödét. Ha az egy farmra jutó éves munkaegységet vizsgáljuk megállapíthatjuk, hogy Belgium kivételével az meghaladja a családi gazdaság felső határának tekintett 3 AWU/farm nagyságot. Az alkalmazott bér munka nagyságát mutatja a harmadik sor.

---

⁵ A gazdaságilag fontos farmok alatt azokat a gazdaságokat értik, amelyek nagysága meghaladja a 100 ESU-t.

8. táblázat
A gazdaságilag fontos farmok fontosabb jellemzői
az Európai Unióban és néhány tagállamban 1987-ben

	<i>Belgium</i>	<i>Egyesült Királyság</i>	<i>Olaszország</i>	<i>Hollandia</i>	<i>EU 12</i>
arányuk a termelésben	12,8	51,6	21,6	28,2	20,1
AWU/farm	2,98	5,65	4,67	4,32	5,01
nem farm AWU/farm	0,96	4,32	1,97	2,32	3,26

Forrás: Thiede [1990]

A korábbi definíció szerint a táblázatban szereplő adatok Belgium kivételével szintén meghaladják a családi gazdaság felső határának számító 1,5 nem családi munkaerőt. Mivel azonban az egyes adatok nem esnek messze a határértékektől a fenti gazdaságokat úgy tekinthetjük, hogy olyan családi farmokról van szó, amelyek jelentős mennyiségű bér munkát alkalmaznak. Az Európai Unióban minimális a családi korporációk szerepe, ezek közül sok farm a kedvezőbb adózási feltételek miatt választja ezt a jogi szervezeti formát. Elsősorban Franciaországban és az Egyesült Királyságban találhatunk a gazdaságilag fontos farmok között családi korporációkat is. Franciaországban például létrehozták a korlátolt felelősségű gazdálkodó fogalmát, amely lehetővé tette, hogy a farmer könnyebben változtathassa vállalkozásának tevékenységét, bukás esetén kivonhassa tőkéjét (*Lányi-Fertő [1993]*).

2.6. Összegzés

Az Európai Unió mezőgazdasági struktúrájára tehát alapvetően a családi gazdaságok jellemzőek. A különböző átlagszámok, mint láttuk, azonban különböző agrárstruktúrákat takarnak. A hagyományos különbségek mellett, mint a dél-európai országok többnyire kis méretű gazdaságokra épülő, és a nyugat-európai országok nagyobb méretű, a gazdaságilag fontos farmok jelentős súlyával bíró agrárszerkezete, eltéréseket

tapasztalhatunk még az azonos átlagnagysággal rendelkező országok, vagy akár az egyes országrészek között is. Az Európai Unió mezőgazdasága tehát egy rendkívül sokszínű, de ugyanakkor döntően a családi munkaerőre alapozott farmok rendszerére épül. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelészövetkezeteknek, a családi korporációknak és az ipari farmoknak kicsi a szerepe a nyugat-európai mezőgazdaságban.

Az elmúlt évtizedek fejlődése eredményképpen egy sajátos kettős szerkezet van kialakulóban a fejlett országokban, így az Európai Unióban is. Az egyik oldalon az emelkedő átlagnagyságú főfoglalkozású gazdaságok állnak, amelyek már gyakran állandó bér munkásokat is alkalmaznak. Ezeket a gazdaságokat azonban továbbra is családi jellegű vállalkozásoknak lehet tekinteni, mivel a termelési tényezők tulajdona, azok használata fölötti ellenőrzés, a beruházások kockázata nagyrészt a tulajdonos farmeré, illetve annak családjáé. A másik oldalon a részmunka-idős gazdaságokat találjuk, amelyek a hatvanas és hetvenes években megfogalmazódott különböző jövőképek és értékelések ellenére állandó jellemzőivé váltak az Európai Unió agrárszerkezetének.

3. MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMSZERVEZETEK MAGYARORSZÁGON

Az első fejezetben bemutatott vállalatelméleti tipológia csak korlátozottan alkalmazható a magyarországi viszonyokra. Ennek oka, hogy a bevezetett fogalmak mögött eltérő társadalmi és kulturális tartalmak jelennek meg, és azok a hazaitól is eltérnek. Mindezek ellenére bizonyos megfeleltetésekre van lehetőség, amely segíti, hogy megtaláljuk a különbségek mögött rejlő közös jellemzőket.

A volt mezőgazdasági nagyüzemek utódszervezeteinek legfontosabb jellemzőit jól leírják a termelészövetkezet és az ipari farm kategóriái. A nagyüzemekből kivált, elsősorban a korábbi elit által irányított gazdaságok, az újonnan létrejött nagy vállalkozások, valamint a kereskedők által irányított gazdaságok a családi korporáció egy sajátos formáinak tekinthetők. A megjelent, illetve már korábban is létező középparaszti gazdaságok a családi gazdaságok jellemzőivel bírnak. Ezeknek az üzemtípusoknak közös ismertetőjegye, hogy vezetőik teljes munkaidőben tevékenykednek. A részmunkaidős gazdaságok fogalma

alatt Magyarországon eltérő tevékenységű és változatos társadalmi természetű üzemet érthetünk.

3.1. A termelőszövetkezetek és ipari farmok

Ebbe a kategóriába sorolhatjuk a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok utódszervezeteit, a termelőszövetkezetek szétválásából keletkezett gazdaságok, az újonnan létrejött mezőgazdasági társaságok és a mezőgazdasági nagyvállalkozók egy részét.

Az 1994-es mezőgazdasági népesség felmérésére vonatkozó mikrocenzus szerint a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási ágban dolgozó aktív keresők száma közel 315 ezer volt (*Nagy [1997]*). Ebből mintegy 270 ezer fő állt alkalmazásban valamilyen mezőgazdasági gazdálkodó szervezetnél, illetve szövetkezeti tag volt. A 270 ezer mezőgazdasági alkalmazottból 154 ezer fő nem mezőgazdasággal kapcsolatos foglalkozásban tevékenykedett. Azaz közel 116 ezer fő dolgozott a mezőgazdaságban valamilyen gazdálkodó szervezetnél. Ez a szám feltehetően lefedi a hazai nagyüzemekben dolgozók számát, noha minden bizonnyal kis részben ide tartoznak olyan mezőgazdasági vállalkozásokban dolgozó személyek is, akiket nem sorolhatunk sem a termelőszövetkezetekben sem az ipari farmokban dolgozók közé.

Az ország földterületének 55 százalékát 1996-ban a vállalatok és gazdasági társaságok, valamint a szövetkezetek használták. A gazdálkodó szervezetek között a földhasználat rendkívül differenciáltan oszlik meg. Folytatódik a már évek óta tartó folyamat, tovább csökkent az ezer hektár fölötti gazdálkodó szervezetek száma, ugyanakkor dinamikusan emelkedett a 300 hektár alatti gazdaságok száma. Ezen folyamatok háttérében 1994-1996 között a gazdálkodó szervezetek száma 17 százalékkal növekedett, miközben az általuk használt termőterület 13,5 százalékkal esett vissza. A gazdálkodó szervezetek átlagos földterülete ennek következtében 1794 hektárról 1332 hektárra csökkent. A KSH

üzem nagyság tipológiája⁶ szerint a gazdasági szervezetek által használt földterület 97 százalékát a nagyméretű üzemek, két százalékát a közepes méretű gazdaságok, míg egy százalékát a kisméretű üzemek hasznosítják.

Hasonlóképpen a földterületben mért üzem nagysághoz, a dolgozói létszámban mérve is csökkent a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek nagysága. A húsz fő alatti vállalkozások száma jelentősen növekedett az elmúlt években, ugyanakkor az e fölötti gazdaságok száma minden kategóriában folyamatosan csökken.

A hazai termelőszövetkezetek és ipari farmok a következő lényeges sajátosságokkal bírnak. Egyrészt, ezek az üzemek képesek arra, hogy a gabonával forgóba tudják rakni az ipari növényeket és a szántóföldi zöldségeket. Másrészt, méretüknél fogva a gabonapiac önálló szereplői tudnak lenni. Végezetül, a gabonatermeléssel kombinálni tudják a piaci léptékű nagy volumenű állattartást. Következésképpen az állattenyésztési vertikum nagy részét az üzemeken belül tartják, a raktározást, és a tápkeverés utolsó fázisát kézben tudják tartani.

Noha a hazai mezőgazdaságban jelentős arányban megjelenő nagy méretű üzemek az mindenekelőtt ipari farmok és a termelőszövetkezetek jellemzőit viselik magukon, gazdasági és szociális természetüket tekintve nemcsak az Európai Unióban, hanem az Egyesült Államokban is létező hasonló méretű gazdaságoktól is különböznek.

Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a hazai nagyüzemek társas vállalkozások, hanem a döntő különbség az, hogy ezek a szervezetek másoknak a társas vállalkozásai. A magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és nagy létszámú társaságokban a menedzsment önállósága rendkívül nagy, a vállalat irányítása nem a tulajdon alapján történik. Ugyanakkor a különböző döntéseknek sokak számára meg kell felelniük, azok a vállalaton belüli politizálás terepeivé válnak. Így paradox módon az üzleti döntések nyilvánossága nagy, miközben sokan kiszolgáltatottnak érzik magukat a szervezet számukra áttekinthetetlen volta miatt. Ezzel szemben a nyugati típusú termelőszövetkezeteket és ipari farmokat az jellemzi, hogy azok irányítják akik tulajdonosai és

---

⁶ A KSH a mezőgazdasági üzemek nagyságát a következőképpen határozza meg: Kisméretű üzemek, amelyek 30 hektárnál kisebbek és 2,5 számosállatnál kevesebbet tartanak. Közepes méretű üzemek, amelyek területe 30-300 hektár között van és 2,5-30 közötti számosállatot tartanak. A nagy méretű üzemek, amelyek 300 hektárnál nagyobbak és 30 számosállatnál többet tartanak.

munkásai is egyben vállalkozásaiknak. Másrészt a szervezeten belüli kapcsolatrendszer személyes, a benne együttműködők a baráti, szomszédos és családi körből kerülnek ki, következésképpen a vállalkozás tagjai egyéb, nem gazdasági jellegű szálakon is függenek egymástól. Másképpen fogalmazva a vállalkozó, a menedzser és a munkás funkciója nem válik mereven egymástól az üzemszervezeten belül mint hazai nagyüzemekben.

A másik fontos eltérés, hogy a magyar nagyüzemek az elmúlt évek fejleményei – kárpótlás, szövetkezetek átalakulása, állami gazdaságok privatizációja – ellenére a történelmi szerepmegosztást követve többkasztúak maradtak, továbbra is tayloriánus a működési módjuk, az uradalmi és szövetkezeti hagyományaikat megőrizték. Ez ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy változatosabb gazdálkodási rendszert alakítsanak ki, mert a dolgozókat alvállalkozóként tudják alkalmazni a munkaigényes fázisokban. Az ilyen gazdaságokban található önálló szolgáltató és értékesítési rendszer pedig szolgáltatásokat tud nyújtani a kisüzemeknek, azok kereskedelmét magához tereli. Ezzel ellentétben a fejlett országokban a mezőgazdasági üzemeket, még a nagyméretűeket sem jellemzi, hogy a munkaszervezet többkasztú legyen. Magyarán: az ipari farm és a termelőszövetkezet sajátosságaival bíró gazdaságokra sem jellemző a szervezeten belül többszintű irányítási hierarchiát működtessenek.

A hazai nagyüzemeknek a fentiekből következően több hátránya, de a hazai körülmények között számos relatív előnye is van. Hátránya, hogy a fejlett mezőgazdaságokban ismeretlen munkaszervezet működésének belső veszteségei nagyok. A hatékonyság romlásának lényegesebb forrásai: a döntések “átpolitizáltsága” (azaz hogy sok résztvevőre tekintettel kell lenni), a tayloriánus munkaszervezés mezőgazdaságban való alkalmazásának problémái, továbbá a termékszerkezet meglehetősen diferzifikáltsága miatt egymástól nagyon különböző tevékenységi körök vannak pénzügyileg összekapcsolva, az ebből következő erős kényszerszolidaritási hajlam (az egyik terület segítse ki a másikat). Relatív előnye a hazai viszonyok között, hogy már hosszú ideje működőképesnek bizonyult az adott kulturális hagyományok mellett. Méreteiből fakadóan képes kihasználni az abból fakadó skáláhozadékat mind input mind output oldalon. Konkrétabban fogalmazva, a hazai nagyüzemek közvetlenebb piaci kapcsolattartásra képesek a

feldolgozókkal, a kereskedőkkel mind az inputok beszerzésében mind a termékek értékesítésében. A nagyüzemek vezetése többnyire már tapasztalt szakemberekből állnak, akik képesek eligazodni a termékminőség kérdéseiben, a technológiai és pénzügyi konstrukciókban, amelyek nélkül ma már elképzelhetetlen bizonyos minőségi áruk előállítás. A különböző tevékenységi köröknek az összekapcsolásából nemcsak hátrány származik, hanem előnyös is lehet meghatározott szituációkban. A nagyüzemek (akárcsak a kisebb gazdaságok) a több lábbon állással képesek csökkenteni a termelés kockázatát, továbbá a kisüzemek egy része be tud kapcsolódni a nagyok vetésforgójába. Másképpen fogalmazva a mezőgazdasági termelőkre jellemző kockázatkerülő magatartás következtében a specializáció csak korlátozottabban tud kialakulni. A specializáció elmaradásából fakadó veszteségeket a kisebb mértékű kockázat nagy termelés és jövedelemingadozás mellett ellensúlyozhatja.

3.2. A családi gazdaságok

Az ország valamennyi vidékén megjelentek olyan családi gazdaságok, amelyek főleg a korábbi középparaszti hagyományokra támaszkodnak. A családi gazdaság kategóriájába sorolhatjuk még azoknak az új mezőgazdasági vállalkozásoknak egy csoportját, amelyek gazdálkodásának mérete nem haladja meg a középparasztnak tekinthető szintet. A családi gazdaságok súlyának pontos körülhatárolását nehezítik a statisztikai számbavétel hiányosságai. Számos gazdaságot ide lehet sorolni, amelyek a gazdálkodó szervezetek kategóriájában szerepelnek. Ugyanakkor az egyéni gazdálkodók meghatározás alatt szereplő gazdaságokból is nehéz pontosan szétválasztani, melyek a családi gazdaságok és melyek a részfoglalkozású üzemek.

A mezőgazdaságban és az erdőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők között az 1994-es mikrocenzus szerint mintegy 45 ezer fő számított egyéni gazdának illetve segítő családtagnak (Nagy [1997]). Az 1996-os mikrocenzus eredményei szerint 1,8 millió háztartás rendelkezett földterülettel (*Tények és adatok...*[1997]). Az 1,8 millió háztartásnak azonban csak 2,4 százaléka rendelkezett tíz hektárnál nagyobb földterülettel. Ezekről a háztartásokról – talán nem tévedünk nagyot –

joggal feltételezhetjük, hogy jövedelmük nagyobb része mezőgazdasági tevékenységből származik, számuk meghaladja a 43 ezret. Ha másik megközelítés szerint, a mezőgazdaságban tevékenykedő gazdálkodó szervezetek oldaláról akarjuk megközelíteni a családi gazdaságok számát, akkor abból indulhatunk ki, hogy a 32 ezer működő gazdasági szervezetek közül 1996-ban 22,7 ezer egyéni gazdálkodót valamint három-ezer jogi személyiség nélküli gazdálkodó szervezetet jegyeztek be. Ez utóbbi két kategória valószínűsíthetően döntően családi gazdaságokat fed le. Tudjuk továbbá, hogy a tíz fő alatti gazdálkodó szervezetek száma 1996-ban a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban 4344 volt. Amennyiben feltételezzük, hogy átlagban öt fő dolgozott vállalkozásonként, akkor közel 22 ezer személyt alkalmaztak ezek a gazdálkodó szervezetek. Ha összeadjuk az egyéni gazdálkodók, a jogi személyiség nélküli szervezetek valamint a 10 fő alatti gazdálkodó szervezetek számát, továbbá feltesszük, hogy az utóbbi két kategória 80 százaléka sorolható a családi gazdaságok körébe, akkor ismét 43 ezer fő fölötti értéket kapunk.

1996-ban az ország területének 45 százaléka volt az egyéni gazdálkodók és a lakosság más csoportjainak használatában. Az egyéni gazdálkodók által használt földterület két százalékat a korábban már említett KSH tipológia szerint a nagyméretű gazdaságok, 21 százalékat a közepes méretű üzemek és 77 százalékat a kisméretű üzemek adták. A gazdálkodó szervezetek közül az 500 hektár alatti gazdaságok többsége valószínűsíthetően még szintén a családi gazdaságok körébe sorolható. Az is közvetve jellemezheti a családi gazdaságok súlyát, hogy a szántóterület közel 50 százalékat szintén az 500 hektár alatti üzemek hasznosítják, amelynek 50 százaléka 50 hektár alatti gazdaság.

A családi gazdaságok egy része jelentős árutermelést folytat, így a mezőgazdaság "versenyszférájában" tevékenykedik. Termékeiket általában országos vagy regionális piacokon igyekeznek értékesíteni. A családi gazdaságok másik része ezzel szemben inkább szűkebb, többnyire helyi piacon jelenik árujával. Ezek a gazdaságok elsősorban a család, vagy a rokonság szükségleteinek kielégítésére összpontosítanak, az árutermelés, a piaci lehetőségek keresése csak kisebb jelentőséget játszik gazdálkodásukban. A versenyképesség, a gazdálkodás színvonalának javítása tehát elsősorban az árutermelő vagy abba bekapcsolódni kívánó és képes családi gazdaságok fejlődésének a feltétele. A családi

gazdaságok az elmúlt években a korábbi adminisztratív korlátozások feloldása után jelentős fejlődésen mentek keresztül. A családi gazdaságok meghatározó része a piacgazdaságra való átmenet nehézségei ellenére is tudta stabilizálni helyzetét, kisebb hányaduk olykor komoly fejlesztéseket is képes volt végrehajtani. A családi gazdaságoknak azonban mindezek ellenére elsősorban versenyt generáló szerepük van, mindenekelőtt a hazai nagyüzemeket készíthetik folyamatos megújulásra. A családi gazdaságokat a jelen körülmények között reálisan nem lehet általánossá tenni. Ennek legfontosabb oka, hogy a hazai tanyarendszer viszonylagos fejletlensége miatt nehezen lehet kialakítani egy, a nyugati értelemben vett hagyományos családi gazdaságot. Másrészt a magyar mezőgazdaság jelenlegi alacsony tökevonóképesége effektív korlátot állít a családi gazdaságok fejlődésének útjába. A családi gazdaságok számának és szerepének növekedését tovább nehezíti, hogy szolgáltatási, innovációs és piaci szükségleteik csak korlátozottan kerülnek kielégítésre. Ma az újjászületett szolgáltatások, mint például a földműveléshez kapcsolódó, vagy az állategészségügyi és növényvédelmi szolgáltatások döntő többsége a szürke gazdaság szférájában jelenik meg. Következésképpen az ilyen körülmények között nyújtott, sok esetben megbízhatatlan és ellenőrizhetetlen színvonalú szolgáltatások nem képesek a modern mezőgazdaságban elengedhetetlen innovációs segítséget, minőségi valamint termelésbiztonságot nyújtani. A családi gazdaságok a fejlett piacgazdaságokban is igénylik, hogy önálló, elsősorban a számukra méretezett és minőségileg szabványosított szolgáltatások létrejöttét mind a beszerzési mind pedig az értékesítési oldalon. Ilyen feltételek közepette nehéz feladat előtt áll a családi gazdaságok többsége. Jelenleg csak egy részük képes helyzete stabilizálására valamint további növekedésre. A családi gazdaságok másik hányada csak nehezen képes megbirkózni az egyre nehezedő gazdasági körülményekkel, és szigorodó piaci követelményekkel.

3.3. A részmunkaidős gazdaságok

A részmunkaidős gazdaságok nemcsak a múltban is, de várhatóan a távolabbi jövőben is fontos szerepet fognak játszani a magyar mezőgazdaságban. A már többször idézett 1994-es mikrocenzus szerint a 732 ezer aktív kereső művel mellékfoglalkozásként földet (Nagy [1997]).

Ha az aktív keresőkhöz hozzászámoljuk még a saját földet művelő munkanélkülieket, inaktív keresőket és a 14 éves és idősebb eltartottakat akkor 1857 ezer ember érdekelt részmunkaidőben a mezőgazdasági termelésben. Ezek a számok egyik kategóriában sem tartalmazzák azokat, akiknek a háztartásában lévő földterület nagysága nem haladja meg a minimál szintet (0,15 hektár). Ha az 1,8 millió földtulajdonos háztartás felől indulunk ki, akkor ebből egyrészt levonhatjuk a minimális földterülettel rendelkezőket (ebben az esetben 0,2 hektár), valamint levonjuk még a tíz hektárnál nagyobb földterületet birtokló háztartásokat akkor durván 1069 ezer háztartást sorolhatunk a részfoglalkozású gazdaságok közé.

A részmunkaidős gazdaságoknak többféle típusát különböztethetjük meg. Az egyik megközelítés abból indul ki, hogy a mezőgazdasági termelés többnyire nemcsak különálló vállalkozásokban, hanem az azzal szoros egységben lévő háztartásokban történik. Következésképpen a gyakorlatban sokszor nehéz elválasztani a háztartást a gazdaságtól. Ezek alapján az egyik csoportba azokat a gazdaságokat sorolhatjuk, amelyek valamilyen meghatározott termék előállítására specializálódnak, továbbá alapvetően piacra termelnek. A másik típusba azok az üzemek tartoznak, amelyek célja elsősorban a háztartás kiadásainak csökkentése. Ezen gazdaságtípuson belül megkülönböztethetjük azokat az üzemeket, amelyek alapvetően a család szükségleteinek kielégítésére, azaz önellátásra törekszenek. A gazdaságok másik része az önellátás felett előállított termékeket folyamatosan, vagy csak időnként, a feleslegek keletkezésétől függően a többnyire a helyi piacokon igyekszik értékesíteni.

A mezőgazdasági vállalkozásokon belül mind a családi gazdaságoknál, mind pedig a részmunkaidős gazdaságoknál megfigyelhető a differenciálódás folyamata, amelynek következtében a mezőgazdasági üzemek koncentráltak. Ugyanakkor egy másik, talán kevésbé ismert fejleményre is érdemes felhívni a figyelmet, amely az önellátó termelés szerepének bővülésére utal. Ezt támasztják alá a Magyar Háztartás Panel vizsgálat adatai is, miszerint 1992–1994 között a kizárólag önellátásra törekvő háztartások aránya 34,4 százalékról 44,4 százalékra emelkedett (*Spéder* [1994]). A vizsgálat ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a csak fogyasztásra termelők széles és növekvő csoportja egyaránt származik a korábban kistermelést nem folytatókból és

a korábban árutermelőkből. A másik ezzel összhangban lévő fejlemény, hogy nem a kistermelést, hanem az elsősorban árutermelésre, vagyis jövedelemszerzésre törekvő gazdaságok száma csökkent. A kistérségekben elvégzett vizsgálatok is megerősítik az önellátás szerepének növekedését (*Spéder* [1997]). Ugyanakkor egy másik, szintén kistérségben végzett vizsgálat egy első hallásra talán szokatlannak tűnő jelenségre hívta fel a figyelmet. A falusi munkanélküliekre vonatkozó felmérés arra az eredményre jutott, hogy a vidéki munkanélküliek számára a mezőgazdasági kistermelés egyre kevésbé eszköze a túlélési stratégiáknak (*Laki* [1996]). Ennek oka többek között, hogy a mezőgazdasági termelés már kis méretekben is a korábbiakhoz képest jelentősebb befektetést igényel, ugyanakkor az esetleges feleslegek értékesítése piaci korlátokba ütközhet. Másképpen fogalmazva a mezőgazdasági befektetések kockázata már viszonylag kicsiny mennyiségnél is nagy lehet a várható bevételekhez képest. Az AKII, elsősorban a mezőgazdasági magángazdálkodók árutermelői csoportjára irányuló vizsgálatai szerint a részmunkaidős termelők közel 40 százaléka feleslegértékesítő gazdaság volt, míg ez az arány a részmunkaidős nyugdíjasok esetében kétharmad volt (*Szűjjártó* [1996]).

A részmunkaidős gazdaságokat a különböző piacokba való bekapcsolódásuk szerint is csoportosíthatjuk. Egyik részük közvetlenül a városi piacokra termel, ezek a gazdaságok elsősorban a kofakereskedelem bázisai. Másik részük a mezőgazdasági nagyüzemekkel kooperál: így például be tud kapcsolódni a vetőmagtermelésbe, tömbösített zöldségtermelésbe, sertés-hizlalásba. Harmadik csoportjuk a középparaszti jellegű családi gazdaságok rokoni, baráti vagy, ismeretségi körébe tartozik. Ezek az üzemek a családi gazdaságok vetésforgójához csatlakoznak, ilyenek lehetnek például a bolgárkertészetben, a dinnyetermelésben és a dohánytermelésben. A részmunkaidős gazdaságok illetve a családi gazdaságok közötti együtt-működés gyakran munkacsere formájában történik, továbbá értékesítési és/vagy szolgáltatási kapcsolataik is gyakran összefonódnak. A részfoglalkozású gazdaságok bizonyos csoportjai gyakran kistermelői társulásokat is létrehozhatnak. Ezen a módon tudják biztosítani a nagyüzemtől függetlenül a közös forgóba illesztett kertészeti és vetőmagtermelést. A részmunkaidős gazdaságok kiegyensúlyozott működéséhez szükség van a földhasználat világos rendszerének a kialakítására. Ezt szolgálják a földcserék, a

földhasználó társulások létrejötte, a szomszédságban lévő földek tulajdonosainak egyezsége. Csak ilyen módon érhető el, hogy azonos vagy egymást nem zavaró kultúrákat egymás mellett lehessen termeszteni, illetve, hogy a vetéscsergőben megtudjanak állapotodni.

A mezőgazdasági termelés jellege, különösen a részmunkaidős gazdaságok esetében is szorosán összefügg a termelést folytató család lakás és életkörülményeivel.⁷ Következésképpen a részmunkaidős gazdaságokat tárgyi és térbeli feltételeik szerint is csoportosíthatjuk.

Hétfégi telek és zártkert. Ebbe a csoportba elsősorban azokat a tevékenységeket sorolhatjuk, amelyek viszonylag kis terület igényelnek. Az ilyen gazdaság jellemző termékei a dinnye, a bogyósok, a gyümölcsök, a hüvelyesek, a káposztafélék. Ez a fajta tevékenység rendszeres, de nem napi lekötöttséget feltételez, továbbá termékenként változó mennyiségű szezonális munkaráfordítást igényel. A termelési eszközök oldaláról nem igényel különösebb befektetést, hiszen a tevékenység zöme egyszerűbb kerti szerszámokkal megoldható. A termelés célja többnyire az önellátás, a fölösleget elsősorban rokoni, ismerősi, munkahelyi körben értékesíti.

Falusi háztartás. Ez a gazdaságtípus sok hasonlóságot mutat a hétfégi telek és a zártkertek termelésével. A falusi háztartás jellemző termékei az uborka, a baromfi, a burgonya, és egyéb zöldségfélék. A tevékenység rendszeres, sok esetben már mindennapos elfoglaltságot igényel, rendszerint töredék munkaidőt hasznosít. Amennyiben a föld megművelése gépi, vagy egyéb szolgáltatással megoldható, kicsi a termelés eszközigénye. A termékek értékesítése azonban már az előbbinél szélesebb körben történik, főként a helyi piacokon, kisebb részben a közeli regionális piacokon.

Speciális ingatlan igénylő tevékenységek. Ebbe a kategóriába sorolhatóak a szőlő-, az alma-, és az őszibarack ültetvények, a bor, a liba- és a pulykatenyésztés. Ezek a tevékenységek rendkívül sok, de szakaszosan jelentkező munkaráfordítást igényelnek. Időszakosan családi és rokonsági munkát, vagy bér munkaerőt igényelnek. Sok esetben a gazdaság túlnő a részmunkaidős kereteken és teljes foglalkozásként folytatják. A termelésnek jelentős és nem konvertálható tőkeigénye van.

---

⁷ Az alábbi tipológia megalkotásánál *Gaál–Juhász–Magyar* [1988] munkájára támaszkodtunk.

A vállalkozás indulásához is komoly tőkebefektetés szükséges, és csak szakaszosan bővíthető. A fentiekből következően ez a gazdaság már elsősorban tőkét és nem munkaráfordítást kockáztat.

Terület- és/vagy tőkeigényes állattartó ágazatok. Ebbe a tevékenységi körbe olyan termékek sorolhatóak, mint a sertés, a tehén, a marha, a májliba-hizlalás, ipari jellegű kisállat tartás, méhészet. Ezek a gazdaságok mindennapos és naponta több szakaszban is jelentős munkaráfordítást igényelnek. A tevékenység sokszor meghatározott napszakhoz kötődik. A termelés növelése terület és tőkeigényes. Következésképpen a termelés bővülése már külső pénzügyi erőforrások (elsősorban hitel) igénybevételét is szükségessé teheti. Ezek az ágazatok csak biztos értékesítési csatornák mellett folytathatóak racionálisan.

Terület- és/vagy tőkeigényes növénytermesztési ágazatok. Ebbe a tevékenységi körbe olyan termékek sorolhatóak, mint meghatározott kertészeti cikkek, szántóföldi növények, például gabonafélék, olajosmagvak, dohány és más ipari növények előállítása tartozik. Ezek a gazdaságok egyfelől mindennapos munkaráfordítást igényelnek, másfelől szezonális és hosszabb időszakokként elvégzendő tevékenységet folytatnak. A termelés növelése terület és tőkeigényes. Ezért a termelés bővülése ugyancsak külső pénzügyi forrásokat igényel. Ezek az ágazatok szintén megfelelő funkcionáló értékesítési csatornák mellett működhetnek ésszerűen és kiszámíthatóan.

A hazai részmunkaidős gazdaságok akárcsak a többi üzemtípus számos ponton eltér nyugat-európai társaitól. Az egyik fontos mozzanat, hogy a hazai részmunkaidős gazdaságok nagy része a múltban olyan emberek gazdaságaiból állt, amelyek nem mezőgazdasági foglalkozásúak voltak. Ma ezek a gazdaságok egyre inkább az önellátó gazdaságok irányába mozdulnak el. Az Európai Unióban ezzel szemben a részmunkaidős gazdaságokhoz olyan üzemek tartoznak, amelyek vezetői korábban is mezőgazdasági tevékenységgel foglalkoztak, de valamilyen okból arra kényszerültek, hogy fokozatosan kivonuljanak gazdaságaikból. Az egyik ok, hogy az idősödő gazdák már csak részmunkaidőben foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A másik tényező, hogy a mezőgazdálkodás már nem biztosított elegendő jövedelmet a háztartásnak ezért a farmereknek más munka után is kellett nézni, hogy jövedelmeiket kiegészítsék. A másik lényeges különbség, amely elválasztja a hazai részmunkaidős üzemeket az Európai Unióban gazdálkodóktól a termelés

jellegében. Magyarországon a részmunkaidős gazdaságokban a résztvevők elsősorban töredék munkaidejüket hasznosítják, így inkább a munkaigényesebb termékekre specializálódtak. Nyugat-Európában viszont a részmunkaidős gazdaságok az előbbiekből következően inkább a tőkeintenzívebb ágazatokban tevékenykednek.

4. STRUKTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK MAGYARORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖTT

Ha az előbbieket alapján összehasonlítjuk az Európai Unió és Magyarország mezőgazdasági struktúráját, akkor azt a közhelyszerű megállapítást tehetjük, hogy a két régió mezőgazdaságának szerkezete között alapvető különbségek vannak. Noha az Európai Unió agrárstruktúrája döntően a tagországok sokfélesége miatt rendkívül differenciált, leszögezhetjük, hogy legfontosabb jellemzője a mezőgazdasági vállalkozások alapvetően családi jellege. A családi farmok mellett, a részmunkaidős gazdaságoknak is jelentős szerepe van, míg a mezőgazdasági termelészövetkezeteknek a szerződéses farmoknak, az ipari farmoknak valamint a családi korporációknak kicsi a súlya. Ezzel szemben Magyarországon az elmúlt évek fejleményei ellenére sem vált a mezőgazdálkodás családi tevékenységgé. A termelésben a bér munkán alapuló ipari farmok és a termelészövetkezetek továbbra is meghatározó szerepet játszanak, valamint a részmunkaidős gazdaságok is megőrizték súlyukat. A családi gazdaságok aránya még nem mondható jelentősnek, bár az elmúlt években dinamikus fejlődtek.

A másik szembevetendő strukturális különbség a mezőgazdasági üzemek nagyságában rejlik. Az Európai Unióban az átlagos üzemnagyság közel 19 hektár. Az egyes tagországok között természetesen nagy különbségek tapasztalhatóak, a mezőgazdasági üzemek átlagos nagysága Görögországban négy hektár, az Egyesült Királyságban pedig 65 hektár. A nagyméretű gazdaságok számaránya kicsi, azonban részesedésük a mezőgazdasági földterületekből és a termelésből jelentősnek mondható. A gazdaságilag fontos farmok aránya

a mezőgazdasági termelésből (ESU-ban⁸ mérve) eléri az egyötödöt. Magyarországon az elmúlt években a mezőgazdasági nagyüzemek átlagos nagysága jelentősen csökkent. Az állami gazdaságok átlagos nagysága 2000 hektár alá, míg a termelőszövetkezeteké 1700 hektár alá süllyedt. Ezek az üzemnagyságok lényegesen magasabbak az Európai Unióban található nagyobb méretű gazdaságokhoz is képest. Példaképpen lehet említeni, hogy Franciaországban a GAEC-ek (Groupement agricole d' exploitation en commun: közösen gazdálkodó mezőgazdasági csoport)) átlagos nagysága 88 hektár. A földterületet használó magyar háztartások átlagos nagysága egy hektár. Meg kell jegyezni azonban, hogy a 10 hektár fölött lévő gazdaságok átlagos nagysága 27 hektár, amelyeket a kialakulóban lévő családi gazdaságok képviselőinek tekinthetünk.

A fentiekén kívül a részmunkaidős gazdaságokkal kapcsolatban is felfigyelhetünk egy kevésbé ismert strukturális különbségre. Az Európai Unióban a részmunkaidős gazdaságok főként a tőkeintenzív ágazatokban találhatóak. Ennek oka egyrészt az, hogy a farm már nem biztosított elegendő jövedelmet a családnak, ezért más tevékenységek után néztek. Ezzel szemben Magyarországon a részmunkaidős gazdaságok főként a munkaintenzív termékkörökben gyakoriak. A családok, amelyek főfoglalkozású jövedelme valamilyen nem mezőgazdasági tevékenységből származik, jövedelem-kiegészítésként mezőgazdasági termeléssel is foglalkoznak. Ők viszont kevésbé a tőkájüket, mint inkább maradék munka-idejüket hasznosítják a gazdaságokban.

5. STRUKTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK , MINT A CSATLAKOZÁS EGYIK PROBLÉMÁJA

Az elmúlt években a magyar mezőgazdasági üzemszervezésről az Európai Unióba két markáns, egymással ellentétes vélemény alakult ki. Az egyik álláspont szerint a magyar mezőgazdaság jelenlegi állapotában nem kompatibilis az EU agrárrendszerével (*Lányi*

---

⁸ ESU: European Size Unit. 1200 ECU standard fedezeti összeg, amelyet ágazatonként és régióként három év átlagos adataiból számolnak ki.

[1991]). Érvelése szerint a Közös Agrárpolitika nemcsak abból áll, hogy magas árakat fizetnek a termelőknek, akik ennek következtében egyre többet termelnek, és biztos jövedelemre tehetnek szert. A másik oldalon ezt a fogyasztóknak a magas élelmiszerárakban kell megfizetni a garantált színvonalú termékekben. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelőeszközöket gyártó ágazatok biztosan tervezhető keresletre számíthatnak. A CAP kezdettől fogva egyben társadalompolitika is volt, amelynek középpontjában a családi gazdaságokon alapuló falusi társadalom állt, ahol a gazdálkodás alapvető feltétele a szakmai hozzáértés, a termelési és értékesítési fegyelem, valamint a piaci tájékozódás. A CAP a piaci intézményrendszer létrehozásának támogatásával (csoportos értékesítés, nagybani piacok), valamint sokféle állami szolgáltatással építette ki a nyugat-európai agrárrendszert. Az alapítók által kialakított fejlődési mintát a később csatlakozó államok is átvették, illetve azt saját körülményeikre formálták. Az előbb jellemzett filozófiájú agrárpolitikához a későbbiek során újabb célok: környezetvédelem, tájvédelem, regionális fejlesztés, és azokat szolgáló eszközök (a különböző strukturális alapok létrehozása) csatlakoztak. A CAP tehát sosem támogatta a nagyüzemeket, bizonyos támogatásokból kihagyták őket, szigorúbb szabályok vonatkoztak rájuk. Az Európai Unióhoz idáig még soha nem próbált senki duális agrárrendszerrel csatlakozni. A fentiekből következően nem valószínű, hogy a magyar mezőgazdasági nagyüzemek megkapnák ugyanazokat a támogatásokat, amelyek az EU-ban alapvetően a családi gazdaságok fejlesztése számára megszerezhetőek.

A másik álláspont szerint téves és egyben rosszindulatú állítás, hogy a magyar nagyüzemi rendszer nem EU konform (*Varga [1996]*). Véleménye szerint az EU írásban rögzített (ám a szerző által pontosan meg nem nevezett) állásfoglalásai elismerik a sajátos kelet-európai fejlődés következményeit, tényként kezelik a nagyüzemeket, ha azok megfelelnek a piacgazdaság követelményeinek. Feladatunk annyiban áll, hogy a tárgyalások során bizonyítsuk a magántulajdon dominanciáját a magyar mezőgazdaságban. Gondot jelenthet viszont, hogy a szövetkezetek és a mezőgazdasági társaságok nem vehetnek földet. A hazai agrárstruktúra kialakításánál kizárólag a gazdasági ésszerűség (ugyancsak nem részletezett) szempontjait kell figyelembe venni vagyis, hogy milyen üzemi-vállalati szerkezet legelőnyösebb a számunkra.

Ehhez két dolgot kell figyelembe venni. Egyrészt a termelés koncentrációja milyen előnyökkel jár, másrészt az általános gazdasági preferenciák miként érvényesülnek a különböző üzemi típusokban, valamint milyen előnyökkel és hátrányokkal kell számolnunk az adózásnál és a támogatásoknál.

Összegezve a probléma lényege tehát abban ragadható meg, hogy az Európai Unió hajlandó lesz-e egy alapvetően más struktúrával rendelkező mezőgazdaságot finanszírozni, amelynek nemcsak az üzemszerkezete eltérő, hanem lényegesen *más társadalmi-gazdasági jellemzőkkel bír*. A következőkben megvizsgáljuk, hogy a fenti két álláspont alátámasztásául hozott érvek mennyire helytállóak.

6. A CAP AGRÁRSTRUKTURÁKAT ÉRINTŐ FONTOSABB INTÉZKEDÉSEI

Először a magyar agrárpolitika és a CAP céljait vetjük össze. Majd megvizsgáljuk azokat a fontosabb korlátozásokat, amelyek a különböző jogcímenek adott támogatásokhoz való hozzájutást szabályozzák.

6.1. Agrárpolitikai célok

Az EU agrárpolitikáját is megalapozó 1958-as Római Nyilatkozatban a következő célokat határozták meg: a mezőgazdaság termelékenységének növelése, a mezőgazdaságból élők megfelelő életszínvonalának biztosítása, az agrárpiacok stabilizálása, kiegyensúlyozott élelmiszer kínálat megfelelő áron való biztosítása a fogyasztók számára (*Újhelyi* [1991]). A hatvanas évektől azonban az agrárpolitika egyre több olyan célt tűzött ki, amely már nem köthető szorosan különféle gazdasági megfontolásokhoz. Egyre inkább előtérbe kerültek olyan szempontok, mint a környezetvédelem, a falusi közösségek társadalmi jólétének fenntartása, vagy a regionális fejlesztés kérdései. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a fenti agrárpolitikai célrendszerrel nem áll egyedül az EU a fejlett országok között. Az OECD-országok közül Ausztráliában és Új-Zélandon is a különböző (nem minden esetben mezőgazdasághoz kapcsolódó) törvényekben deklarált fontos agrárpolitikai cél a családi gazdaságok megőrzése. Természetesen a regionális fejlesztés és a

környezetvédelem megőrzése szintén alapvető célkitűzéssé vált az elmúlt évtizedekben ezekben az országokban (*Winters* [1989–1990]).

A szocializmus nagyüzemi gazdálkodást felépítő, valamint azt kizáró-lagosan preferáló agrárpolitikáját követően a Nemzeti Megújulás Programja 1990-ben a következő agrárpolitikai célokat jelölte meg: "...az élelmiszerellátás a korábban elért, viszonylag magas színvonalon megmaradjon, választéka bővüljön, minősége javuljon és az ágazat exportképessége, annak gazdaságossága növekedjen. ...a kormány célja olyan, mind tulajdonformáiban, mind gazdaság-méreteiben vegyes összetételű, leginkább "farmer-gazdaság" jellegű mezőgazdálkodás létrehozása". A jelenlegi magyar kormány 1994-es programja így fogalmaz: „agrárpolitikájának célja, hogy az országban jelentős (legalább évi 3 milliárd dollár) exportot megalapozó mezőgazdaság jöjjön létre; a hazai ellátás biztonságos és megfizethető legyen; tisztességes és kiszámítható jövedelemhez jussanak a gazdálkodók, elterjedjenek a környezetbarát és egészséges termékek előállítását segítő gazdálkodási módszerek". Az 1997 márciusában nyilvánosságra hozott "A Nemzeti Agrárprogram Alapelvei" című dokumentum a következő agrárpolitikai célokat jelöli meg. A vidék felemelkedéséhez és népességmegtartó képességéhez való hozzájárulás; a jó minőségű egészséges élelmiszer-kínálat megfizethető áron való biztosítása; a növekvő és versenyképes export; a jövedelemparitás esélyének megteremtése a mezőgazdasági termelők számára; a természeti adottságok környezetbarát technológiával történő hasznosítása.

A mai hazai gyakorlat tehát az agrárpolitikai célok többségének átvételével, valamint azok ellentmondásosságát tekintve is jórészt felzárkózott az Európai Unióhoz, illetve az OECD-országokhoz. A klasszikus agrárpolitikai célok közül azonban kimaradt a családi farmok megőrzésének célja, noha az 1997-es Nemzeti Agrárprogram, ha felemásan is, de részben már tartalmazta a falusi közösségek jólétének megőrzésének, a regionális fejlesztés, a környezetvédelem és a hatékonyság növelés céljait. Ugyanakkor fennmaradt a tisztességes termelői jövedelem és a megfizethető árú hazai ellátás közötti ellentmondás.

6.2. Támogatási rendszer

A Közös Agrárpolitika által nyújtott fontosabb támogatásokat leegyszerűsítve két nagyobb csoportba lehet sorolni: egyrészt az agrárpiaci támogatások, másrészt a strukturális támogatások. A CAP fejlődésének korábbi szakaszaiban elsősorban a piac- és árpolitikának volt meghatározó szerepe. A nyolcvanas évek közepétől azonban különböző korlátozásokat (például tejkvóta) kellett bevezetni, mivel az agrárpolitika működése egyre jobban megterhelte a közös költségvetést. Ezt követték az agrárpiacok helyzetét stabilizálni kívánó intézkedések, amelyek végül elvezettek az 1992-es reformhoz. Az agrárközgazdászok szinte a kezdetektől fogva bírálták a CAP rendszerét különösen a piaci ártámogatásokat és az exporttámogatásokat⁹.

6.3. Az ártámogatások

Az ártámogatások rendszerét elméleti oldalról többek között azért kritizálták, hogy a CAP céljaival ellentétesen elsősorban a nagyobb méretű üzemeknek kedvez, amelyek egyébként is jó gazdasági helyzetben van. Az ártámogatások ugyanis a megtermelt mennyiségekhez kapcsolódnak, ezért aki többet termel az nagyobb támogatáshoz jut. Következésképpen nem azok a farmerek kapják a támogatásokat, akik rászorulnak, tehát az ártámogatások nem alkalmasak a farmerek többsége jövedelmének megvédésére.

Az ártámogatások hatékonysági problémáira nemcsak az agrárközgazdászok mutattak rá, hanem a CAP irányítói is szembesültek vele a gyakorlat során. Így például a nyolcvanas évek közepén az európai mezőgazdaság jövőjéről folytatott viták alapján a Bizottság egy memorandumot (*Memorandum of 18 December 1985*) fogadott el, amely a következő fontosabb irányelveket fogalmazta meg: A termelés progresszív csökkentése a fölöslegekkel küzdő ágazatokban, elsősorban úgy, hogy az árpolitikának a piaci keresletet jobban figyelembe kell venni. A kis, családi gazdaságok jövedelmi problémáit a korábbiaknál

---

⁹ Számos tanulmány készült a CAP okozta társadalmi költségekről mind a különböző agrárpiacokon, mind a rendszer összességében. A nyolcvanas évek közepéig elkészült empirikus munkákról kitűnő áttekintést ad *Harvey–Thompson* [1985].

hatékonyabban és szisztematikusabban figyelembe kell venni. Támogatni kell a mező-gazdaságot azokon a területeken, ahol az a regionális fejlesztés, a társadalmi egyensúly fenntartása, és a környezet védelmének szempontjaiból elengedhetetlen. Elő kell segíteni a környezeti problémák tudatosítását a farmerek között.

A CAP reformot megalapozó Bizottsági dokumentumok is jól érzékelték az ártámogatásokkal kapcsolatos problémákat (*Com(91)100* és *Com(91) 258*). A reform háttereként szolgáló jelentés megállapítja, hogy a jövedelemtámogatások szinte kizárólag az árgaranciáktól függenek és nagyobb részt a termelés volumenéhez kapcsolódnak, ezért a támogatások zöme a nagyobb intenzív farmokra koncentrálódik. Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciális Alap (EAGGF) által nyújtott támogatások 80 százalékát a farmok 20 százaléka kapja. Ez a támogatási rendszer nem veszi megfelelő módon figyelembe a kis és közepes nagyságú családi farmok többségének jövedelmi helyzetét (*European Comission [1991]*)¹⁰.

Az ártámogatások természeténél fogva nehéz olyan adminisztratív fékeket beépíteni, amelyek hatékonyan tudják kezelni a fent jelzett problémát. Ennek ellenére az EU néhány részpiacon igyekszik a kisebb termelőket pozitív diszkriminációban részesíteni. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a CAP reform központi elemének számító területpihentetési program kistermelőkre vonatkozó rendelkezéseit¹¹. A területpihentetési program hatálya ugyanis nem vonatkozik a kisebb termelőkre. Kistermelőnek az a farmer minősül, akinek a földje legfeljebb 92 tonna gabona előállítására alkalmas. A tejpiacon egy ideig az úgynevezett társfelelősségi pótlék (co-responsibility levy) tartalmazott szigorúbb előírásokat a nagyobb termelők számára. A pótlék egy százalék volt azon termelők számára, akiknek a referencia mennyisége nem haladta meg az évi 60 ezer kilogrammot, míg az e felett termelőknek másfél

¹⁰ Érdemes megjegyezni, hogy az amerikai agrárpolitika számára is hasonló problémák merültek fel az ártámogatások kapcsán. Az 1996-ban elfogadott FAIR Act vitája során az egyik legfontosabb érv a közvetlen jövedelemtámogatásra való áttérés mellett az volt, hogy ezáltal könnyebben ki lehet szűrni azt a problémát, hogy az adófizetők pénzén a gazdag farmereket még gazdagabbá tegyék, miközben a szegény farmerek jövedelmi problémái nem javulnak.

¹¹ A CAP reform legfontosabb elemeinek kitűnő áttekintése olvasható magyarul *Halmai [1995]* könyvében.

százalék pótlékot kellett fizetni. Az olívaolaj piacán azok a termelők akik évi 500 kilogramm alatti mennyiséget állítanak elő magasabb termelési támogatásban részesülnek, mint azok, akiknek termelése nagyobb ennél. A kisebb termelők 81,62 ECU/100 kilogramm, míg a nagyobbak 70,83 ECU/100 kilogramm támogatást kapnak. A kecske és a juh piacán a kifizetett támogatást az állatszámhoz kötik. A prémium felső korlátja 1000 állat termelőnként a kedvezőtlen adottságú területeken és 500 állat az egyéb területeken. A prémium összege a szóban forgó korlátok felett 50 százalékkal csökken (*European Comission [1993a]*).

6.4. Strukturális támogatások

Az EU struktúrapolitikája szintén tartalmaz különböző korlátozásokat a nagyobb termelőegységek számára. A mezőgazdasági struktúrák hatékonyságának javításáról szóló 797/85 számú rendelet, amelyet a 2328/91 számú rendelet, majd legújabban a 950/97 számú rendelet váltott fel, tartalmazza a legfontosabb támogatási jogcímekeket. A rendelet a következő célokat fogalmazza meg. A termelés és a piaci kapacitás közötti egyensúly helyreállításának segítése. A gazdaságok termelékenységének javításának segítése szerkezetük fejlesztésével és újraszervezésével, valamint kiegészítő tevékenységek felajánlásával. Az életképes mezőgazdasági közösség fenntartása, a mezőgazdasági körzetek társadalmi struktúrája fejlesztésének segítése a gazdálkodók megfelelő életszínvonalának biztosításával és a hegyi, illetve kedvezőtlen adottságú területek természeti hátrányaiból eredő hatások ellensúlyozásával. A környezetvédelemhez és a vidék megóvásához való hozzájárulás, beleértve a természetes gazdasági erőforrások hosszú távú megőrzését.

A fenti célok érdekében az EU a következő nemzeti programok részfinanszírozásához járul hozzá:

- 1) A mezőgazdasági vállalkozásokba történő befektetések, különösen a termelési ár csökkentésére, a gazdálkodók élet- és munkakörülményeinek javítására, tevékenységük változatossá tételére, beleértve a gazdaság termékeinek piacra vitelét, a természeti

környezet megóvására és javítására irányuló tevékenységek támogatása

- 2) A fiatal gazdálkodók pályakezdésének ösztönzése
- 3) A mezőgazdasági vállalkozások tevékenységét támogató intézkedések, beleértve a számvitel bevezetését, csoportok és szolgáltató vállalkozások alapításának elősegítése
- 4) A gazdaság bevételeinek támogatására és a hegyi és kedvezőtlen adottságú területeken lévő mezőgazdasági közösségek életképességének a természeti hátrányok ellensúlyozását szolgáló mezőgazdasági segélyekkel való fenntartására hozott intézkedések
- 5) Végezetül az első három pontban említett intézkedésekkel kapcsolatos szakmai képzésre vonatkozó intézkedések.

Az egyes tagállamok a fentieknek megfelelően beruházási támogatási rendszert vezethetnek be olyan mezőgazdasági vállalkozások részére, ahol a gazdálkodó: főfoglalkozású; megfelelő szakértelemmel rendelkezik; tervezetet nyújt be vállalkozása fejlesztésére; vállalja egyszerűsített könyvelés vezetését. Támogatást kaphatnak továbbá azok a részfoglalkozású farmerek, akiknek teljes jövedelme legalább 50 százalékban farmból, erdőgazdálkodásból, turizmusból, kisiparból, vagy a vidék fenntartását szolgáló tevékenységből származik. A részfoglalkozású gazdálkodó teljes jövedelmének legalább 25 százalékának a farmból kell származnia, valamint a nem mezőgazdasági tevékenységére fordított munkaideje nem haladhatja meg a farmer teljes munkaidejének a felét. A támogatási programokat azokra a mezőgazdasági vállalkozásokra kell korlátozni, ahol a munkaerő emberi egységre eső jövedelme nem éri el a referencia-jövedelem 1,2 szeresét. A referenciajövedelmet úgy kell meghatározni, hogy az ne lépje túl a körzet nem mezőgazdasági munkát végző dolgozóinak átlagbérét. A tagállamok a támogatási programokat a családi jellegű vállalkozásokra korlátozhatják. A főfoglalkozású gazdálkodó kifejezésnek legalább egy feltételt magába kell foglalnia arra nézve, hogy a mezőgazdasági vállalkozásból származó jövedelemnek a gazdálkodó összes jövedelme 50 százalékának vagy annál többnek kell lennie és a nem vállalkozásban eltöltött munkaidőnek a gazdálkodó teljes munkaideje felénél kevesebbnek kell lennie. A tagállamoknak a jogi személyek esetében a fenti feltételeket külön meg kell fogalmazni.

A beruházási támogatást meg lehet tagadni, vagy korlátozni lehet, amennyiben az érintett beruházás növeli a gazdaság piac által nem fedett termelésének a növekedését. A tejtermeléssel kapcsolatos beruházások esetén nem lehet megadni a támogatást, ha annak eredményeképpen a termelés meghaladja a referencia mennyiséget, kivéve ha egy utólagos referencia mennyiséget meg nem ítélték. A referencia mennyiséget a tejure és a tejtermékekre vonatkozó pótlólagos járulék kivetését szabályozó jogszabály határozza meg. Az ilyen esetekben is a támogatást függővé kell tenni attól, hogy *a)* a beruházás nem segíti elő a fejőstehenek számának az 50 tehén/emberi munkaerő egység fölé és gazdaságonként 80 tehén fölé emelkedését, *b)* ha a gazdaság emberi munkaerő egysége az 1,6-et meghaladja, illetve nem idézi elő a fejős tehének számának 15 százaléknál nagyobb arányú növekedését. A támogatás nem adható olyan beruházásokhoz, amelyek célja a sertésférőhelyek növekedése. Egy anyakoca részére szükséges férőhely megfelel 6,5 hizósertés férő-helyének. A sertés ágazatban végrehajtott beruházások esetében a támogatás odaítélését olyan feltételhez kell kötni, hogy a sertések által elfogyasztott takarmány legalább 35 százalékát a vállalkozáson belül lehet megtermelni. A szarvasmarha ágazatban megvalósuló beruházásokhoz adott támogatásokat azokra a vállalkozásokra kell korlátozni, amelyekben a marhaállományi arány a terv utolsó évében nem lépi túl a szarvasmarha takarmányozására szolgáló terület egy hektárjára eső alábbi haszonállat egységet: 3, 2,5 és 2 haszonállat egység/hektár 1994-ben, 1995-ben és 1996-ban, illetve később befejeződő tervek esetében¹².

A támogatás értéke a beruházások nagyságának a százalékában nem lépheti túl a következő értékeket: az állóeszközök 45 százaléka, más jellegű beruházások 35 százaléka a kedvezőtlen adottságú és hegyi területeken, az állóeszközök 35 százaléka, más jellegű beruházások 25 százaléka egyéb területek esetén. Hatéves időtartam alatt elfogadható, egy támogatottra jutó tervek száma maximum három lehet és a teljes beruházást 90 ezer ECU/emberi munkaerő egységben és 180 ezer

---

¹² A haszonállat-egység a különböző állatfajokat méri egy egységes mérőszámmal. Eszerint egy haszonállat egység egyenlő egy kétévesnél idősebb bikával, tehénnel vagy egyéb szarvasmarhával, illetve hat hónappal idősebb lóval. A birka és a kecske 0,15 haszonállat egységet ér.

ECU/gazdaság kell korlátozni. A tagállamok azonban alacsonyabban is megállapíthatják ezt a szintet.

A beruházási támogatások vonatkozhatnak egy meghatározott gazdaságra vagy gazdaságoknak, a gazdaságok egészének, vagy részeinek fúziója céljából létrejött csoportosulásaira. A csoportosan működő vállalkozások részére a támogatás akkor adható meg, ha a csoport tagjainak legalább kétharmada megfelel a következő feltételeknek: főfoglalkozású gazdálkodó, megfelelő szakértelemmel rendelkezik, tervezetet nyújt be vállalkozása fejlesztésére. A korábban említett mennyiségi korlátozásokra vonatkozó felső határokat a csoporthoz tartozó gazdaságok számával megszorozhatóak. Azonban ezek a felső határok nem léphetik túl a 200 tehenet, illetve a gazdaságonkénti támogatás maximumaként meghatározott összeg négyszeresét. A tagállamoknak meg kell határozni azokat a feltételeket, amelyeket a csoportosan működő gazdaságoknak teljesíteniük kell. Ezek: jogi formájuk, tevékenységük minimális időtartama (nem lehet kevesebb hat évnél), tőkéjük szerkezete, a tagoknak a vezetésben való részvétele.

A regionális fejlesztéseket szolgáló intézkedések alapjait a 75/268 számú irányelvben rakták le. Ez volt az első alkalom, amikor Európai Közösség úgy határozott, hogy közvetlen támogatást ad a farmereknek figyelembe véve a strukturális és természeti egyenlőtlenségeket, kompenzálva a folyamatosan fennálló természeti hátrányokat. Ez a program fokozatosan fejlődött, később a nyolcvanas évek közepén kiterjedt az Integrált Mediterrán Programra, majd 1989-től a Strukturális Alapok reformja keretében egy átfogó szabályozás része lett.

A nyolcvanas években az EU 12-ek szintjén a farmok 27 százaléka kapott kiegyenlítő pótléket kedvezőtlen adottsága miatt, azonban az átlag mögött jelentős a szóródás az egyes tagországok között. Például Olaszországban csak a farmok 10 százaléka részesült a kiegyenlítő pótlékból, míg Írországban ez az arány 80 százalék volt. Átlalánosságban úgy fogalmazhatunk, hogy a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodók közül kompenzációs kifizetésben a déli országok farmerei kevésbé részesültek, mint a Közösség egyéb területei (*European Commission [1993b]*).

A kedvezőtlen adottságú és hegyi területeken folyósított támogatásokat utoljára átfogó módon szintén a 950/97 számú rendelet szabályozza. Ezeken a területeken a gazdálkodók, mint korábban már

említettük, bizonyos mennyiségi korlátozások alól mentesülnek, illetve kedvezőbb elbírálás alá esnek. Így például a beruházási támogatások 10 százalékkal magasabbak lehetnek, illetve az EU részesedése a programok finanszírozásában területektől függően 25 százaléktól 65 százalékig terjedhet. A kiegyenlítő pótlékra azok a gazdálkodók jogosultak, akik legalább három hektárnyi használható mezőgazdasági területtel rendelkeznek, illetve vállalják, hogy az első pótlék kifizetésétől számított öt évig gazdálkodni fognak. Mezzogiorno területén, a francia tengerentúli területeken, a görög, a spanyol és a portugál területeken a pótlékban részesülhető területek alsó határa két hektár. A kiegyenlítő pótlék minimális összege 20,3 ECU haszonállat egységenként, vagy hektáronként, maximális összege pedig 150 ECU haszonállat egységenként, vagy hektáronként. A támogatás felső korlátja különösen kedvezőtlen adottság esetén 180 ECU lehet haszonállat egységenként, vagy hektáronként.

A támogatásokhoz való hozzájutás felső korlátait mind a közösségi szabályozásban, mind nemzeti szinten eleinte nem vették figyelembe a célból, hogy a támogatásokat azokra a farmokra koncentrálják, amelyeknek nagyobb szüksége van rá, illetve hogy a nagyobb farmokat ne zárják ki belőle. Azonban úgy tűnt, hogy a nagyon kis méretű gazdaságokat mégis kizárták a támogatásokból, mivel azok összege nem volt elegendő fennmaradásuk biztosításához. Ennek ellenére számos tagország olyan feltételeket vezetett be, amelyek korlátozták a nagy farmok hozzájutását a támogatásokhoz. Ilyen korlátozások voltak: a támogatások maximális összege farmonként (Belgium, Írország, Görögország, Németország, Kalabria, Szardínia); a támogatásban részesülő egységek számának (Franciaország, Luxemburg, Görögország, Szicília); a támogatások módosítása figyelembe véve, hogy az állattenyésztés melyik fázisáról van szó, az állatok életciklusának előrehaladtával erős degresszivitás lép fel (Spanyolország, Portugália, Olaszország 16 régiója) (*European Commission* [1993b]).

A Közösség 1989-ben két új korlátozást vezetett be. Ez alapján a kompenzációs pótlék összege nem lehet több mint a 1,4 haszonállat-egység, amelyet a gazdaság teljes legelő területének egy hektárjára kell számítani. A támogatás maximális összege vállalkozásonként 120 egység, akár haszonállat egységről, akár területnagyság egységről (hektárról) van szó. Az első 60 egység fölött a támogatás összegét

csökkenteni kell a maximális összeg felével. Például, ha egy farm száz egységből áll (mondjuk 100, két évnél idősebb tehenet tart, vagy 100 hektáros földje van), akkor a támogatás összege $(60 \times 102) + (40 \times 51) = 8160$ ECU lehet. A tejágazatban a kiegyenlítő pótlék kiszámításánál gazdálkodónként maximum 20 állatot lehet figyelembe venni. A Bizottság szándékai szerint az első korlátozás célja, hogy ne ösztönözzék a termelés fejlesztését, míg a második korlátozást a kiadások ellenőrzése miatt vezették be.

7. AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLÁSPONTJA A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK CSATLAKOZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

Az Európai Unió álláspontját a közép- és kelet európai országok csatlakozását illetően, amely mezőgazdasági vonatkozásokat is érint három dokumentumban hozta nyilvánosságra. Az első ilyen állásfoglalást a *White Paper* [1995] tartalmazza. Ez a dokumentum mindössze egy bekezdést szentel a mezőgazdaságnak, ennek megfelelően többnyire leíró jellegű, általános megállapításokkal találkozhatunk. A mezőgazdasággal kapcsolatos unióbeli igények megfogalmazásával csak az állat- és növényegészségügy és az állati takarmányozás szabályozását illetően találkozhatunk.

A másik, ennél részletesebb szöveg az úgynevezett *Stratégiai Tanulmány*, amelyet az Európai Unió Bizottsága készített az 1995. decemberi madridi csúcstalálkozóra. A következőkben a tanulmánynak csak a struktúrapolitikai megállapításaival foglalkozunk. A dokumentum megállapítja, hogy a szocialista országok mezőgazdasági struktúrájának dualizmusa mérséklődött, mivel egyrészt csökkent a nagyüzemek átlagos mérete, másrészt a magángazdaságok mérete fokozatosan növekszik. Általánosságban úgy fogalmaz, hogy a privatizáció és az átalakulás intézményi fejlődése nem fejeződött be, valamint a farmszerkezetek természetes fejlődése sem stabilizálódott. Az egyes interpretációkkal szemben (például *Varga* [1996]) tehát az Európai Unió nem arról beszél, hogy a fejlődés következményeként elismerik a nagyüzemeket, ha azok megfelelnek a piacgazdaság követelményeinek. Sőt, az ideális farm modelltől szólva megjegyzi, hogy bizonyos vélemények a nagyüzemi méreteket preferálják, más álláspont szerint pedig a kisméretű gazdaságokat kell előnyben részesíteni a nyugat-európai családi gazdaságok példája alapján.

A Bizottság szerint elő kell segíteni a különböző üzemtípusok természetes szelekcióját, úgy, hogy mindegyik formát egyenlő elbírálásban kell részesíteni. Ezt a folyamatot az alábbi eszközökkel lehet elősegíteni. A jogi személy általi tulajdonlás és külföldi befektetés engedélyezése; a földnyilvántartás korszerűsítése; a földvásárlás, -értékesítés, -bérlet és -lízing jogi kereteinek kialakítása; a vidéki hitelrendszer megerősítése. Ebben az esetben sincs arról szó, amelyet a hazai

nagyüzemi érdekvédelmi szervezetek és a hozzájuk kapcsolódó szakértők állítanak, hogy az Európai Unió előírja nekünk a jogi személyiségű társaságok termőföldtulajdonhoz való hozzájárulásának az engedélyezését. Itt csak arról van szó, hogy ez a lépés, természetesen számos más eszköz mellett, *elősegítheti* a mezőgazdasági struktúra fejlődését. Az Európai Unió egyes tagországai is eltérő módon szabályozzák a földpiacot, ebben az esetben tehát nem lehet egységes szabályozásról beszélni. Másképpen fogalmazva, nem állíthatjuk, hogy valamilyen egységes európai norma lenne ebben a kérdésben, amelyet nekünk a jogharmonizáció miatt át kell vennünk. A fentiekől függetlenül persze fel lehet oldani a jelenlegi földtörvényben lévő, a jogi személyiségű társaságok földtulajdon szerzésére vonatkozó korlátozásokat.

A harmadik, 1997 nyarán nyilvánosságra hozott dokumentum az Európai Bizottság véleménye hazánk uniós jelentkezéséről. A mezőgazdasági struktúrára vonatkozó megállapítások, a korábbi dokumentumokkal összhangban leíró jellegű állításokat tartalmaz, amelyek a jelenlegi állapotokra vonatkoznak. A dokumentum legfontosabb összegző megállapítása, hogy a magyar mezőgazdaság nem jelenthet problémát a csatlakozás során.

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország és az Európai Unió agrárstruktúrája között lényeges különbségek vannak. A hazai mezőgazdaság tehát nem konform az Unió agrárgazdaságával, amennyiben a konform szón azt értjük, hogy egybevágó, azzal megegyező. Következésképpen a strukturális különbségek gátolhatják integrációs törekvéseinket. A félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy ebben az esetben nem arról van szó, hogy nem vesznek fel bennünket az Európai Unióba, mert mezőgazdaságunk más strukturális jellemzőkkel bír. Ezt támasztja alá az Európai Bizottság azon állásfoglalása is, hogy mezőgazdaságunk nem jelent akadályt a csatlakozás során. Ezzel szemben a csatlakozás után, könnyen szembe kerülhetünk azzal a számunkra kedvezőtlen helyzettel, hogy a jelenlegi agrárszerkezet mellett csak korlátozottan részesülhetünk

a CAP által nyújtott támogatásokból. A fentiek alátámasztásául a következőket lehet mondani.

A CAP középpontjában mindig a családi farmok álltak. Az Európai Unió agrárszerkezetének meghatározó eleme jelenleg és a belátható jövőben is a családi gazdaságok lesznek. Mint korábban utaltunk rá a családi gazdaságok sokfélék lehetnek, és maga ez a kifejezés nem utal azok méretére és hatékonysági jellemzőire. Az Európai Uniónak tehát semmi oka nincs arra, hogy a családi farmok megőrzésének alapvető célkitűzésétől bármilyen okból eltérjen a jövőben. Ezt a tendenciát tovább erősítheti, hogy a három újonnan felvett tagállam is hasonló szerkezetű mezőgazdasággal rendelkezik. Ugyanakkor tényként megállapíthatjuk, hogy az Unió korábbi bővülései során egy ország sem jelentkezett olyan duális agrárgazdasággal, amelyben az ipari farmok jellemzőivel bíró nagyüzemek domináltak.

Eddig az Európai Unió nem fogalmazott meg egyértelmű csatlakozási kritériumokat a kívánatos agrárstruktúrákat illetően. Amennyiben azonban a jelenlegi piacpolitikai vagy struktúrapolitikai szabályozásból indulunk ki láthatjuk, egyre fontosabb cél, hogy a különböző címeken juttatott támogatások elsősorban az arra rászorulókat segítse. Ennek érdekében az egyes szubvencióknak különböző értékekhez kapcsolódó felső korlátai vannak. Ettől a szabályozási alapelvtől valószínűsíthetően a későbbiekben sem fog eltérni a CAP. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a CAP reform jelenlegi iránya alapján valószínű, hogy a jövőben tovább fog csökkenni az agrártámogatásokon belül az ártámogatások szerepe, folytatódik azok leválasztása a termelés mennyiségétől. Másfelől növekedni fog a strukturális programok jelentősége. Ez súlyosan érinthet bennünket, mivel az ártámogatások mennyiséghez kapcsolt rendszere elsősorban a nagyobb üzemeket kedvezményezi.

A hazai nagyüzemi körökben vérmes reményeket fűznek a területpihentetési programokban való részvételhez. Ezzel kapcsolatban viszont komoly aggályok fogalmazódtak meg az Európai Unió részéről. Ha a csatlakozás után Magyarországon az Unió belső árai érvényesülnének, akkor ez a hazai termelők számára komoly árnövekedést eredményezne. Következésképpen semmi ok nem lenne arra, hogy bármiféle kompenzációs kifizetésben részesüljenek. A kiterjesztés mellett csak azt szokták érvként felhozni, hogy a tagországok mindegyikére érvényesíteni kell az „acquis communautaire” elvét. Ha

azonban akár a közgazdasági ésszerűség, akár a politikai realitás alapján vizsgáljuk a kérdést, akkor az első álláspont érvényesülése látszik valószínűnek, mivel a CAP minek támogasson olyan mezőgazdasági vállalkozásokat, amelyek szubvenció nélkül is hatékonyak a többiekhez képest.

A magyar agrárpolitikának ezért a csatlakozásig hátralévő időben elsősorban azokat az eszközöket kell átvenni, ahol reális esély van a későbbiekben pótlólagos források bevonására. A korábbiakkal szemben tehát határozott struktúrapolitikát kell folytatni, amely elsősorban a termelés hatékonyságát szolgálja. A jelenlegi gyakorlattal szemben csökkenteni kell a jövedelemtranszfer típusú támogatásokat és a piaci folyamatok tranzakciós költségeit mérséklő szubvenciókat kell bevezetni. A támogatások hatókörébe hangsúlyozottan be kell vonni a családi gazdaságokat. A jelenlegi rendszerben a családi gazdaságok ugyanis a kistermelők számára érvényes adókedvezményen kívül gyakorlatilag más juttatásban nem részesülhetnek. A nagyüzemek ezzel szemben nemcsak az állami támogatásokhoz jutnak hozzá, hanem az adókedvezményekhez is, ha dolgozóikat kistermelőnek jelentik be. A feladat tehát az, hogy az Európai Unióban alkalmazott, korábban vázlatosan ismertetett struktúra-politikai eszközöket beépítsük a hazai agrárpolitika eszköztárába. Ilyenek például a mezőgazdasági beruházások támogatása, a kezdő fiatal gazdálkodók támogatása, a technológiai és gazdasági jellegű továbbképzés támogatása, a farmok könyvelésének bevezetésére ösztönző támogatások, az értékesítés és a feldolgozás területén történő fejlesztések támogatása, termelői csoportok létrehozásának ösztönzése az értékesítés hatékonyságának növelése érdekében. Ugyanakkor a hazai agrárpolitika információs, és adminisztrációs rendszerét sürgősen tovább kell fejleszteni, hogy képesek legyünk a CAP támogatási rendszerének adminisztrációs befogadására is. Ezek elengedhetetlen előfeltételei annak, hogy a későbbiekben az Unió által részfinanszírozott strukturális programokba bekapcsolódhassunk.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andor Mihály–Kuczi Tibor [1997a]: A magyar mezőgazdaság átalakulása szemmagasságból. *Kritika* 3.sz. 19–23.o.
- Andor Mihály–Kuczi Tibor [1997b]: Tulajdonváltás és modernizáció a mezőgazdaságban. *Mozgó Világ* 1.sz. 83–97.o.
- Az élelmiszergazdaság 1996. évi fejlődése. KSH, Budapest 1997.
- Bager, T.–Michelsen, J. [1994]: The Dynamics of Cooperatives. Lessons from Scandinavia. Foreword. *Annals of Public and Cooperative Economics* 65.évf. 1.sz. 3–12.o.
- van Berkum, S. [1996]: Impact of East-West Integration on Agricultural Policies: a Western Perspective. *EST-OVEST*, 2.szám.
- Bojnec, S. [1996]: Integration of Central Europe in the Common Agricultural Policy of the European Union. *World Economy*, 3.szám.
- Bonin, J.P.–Jones, D.C.–Putterman, L. [1993]: Theoretical and Empirical Studies of Producer Cooperatives: Will Ever the Twain Meet? *Journal of Economic Literature* 21.évf. 1290–1320.o.
- Buckwell, A.–Haynes, J.–Davidova, S.–Kwiecinski, A. [1994]: Feasibility of an agricultural Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe for EU Accession. *Report to DG-I. of the European Commission, Brussels.*
- Caspari, C. [1996]: Enlargement and CAP reform. *European Trends*, 1.szám.
- Elek Sándor [1991]: Részmunkaidős családi farmok Nyugat-Európában. *Európa Fórum* I.évf. 2.sz. 43–54.o.
- European Commission [1987]: Farm Structure: 1985 Survey: *Main Results*. Brussels.
- European Commission [1990]: Agriculture and the reform of the structural funds-vade mecum, *Green Europe* 5/90. Brussels.
- European Commission [1991]: The development and future of the common agricultural policy, *Bulletin of the European Communities*, Supplement 5/91. Brussels.
- European Commission [1993a]: The new regulation of the agricultural markets. Vademecum, *Green Europe* 1/93. Brussels.
- European Commission [1993b]: Support for farms in mountain hill and less favoure areas, *Green Europe* 2/93. Brussels.

- European Commission [1993c]: Community Structural Funds 1994–1999, Brussels.
- European Commission [1995]: Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries. Hungary, Brussels.
- European Commission [1996]: The Agricultural Situation in the European Union, 1995 *Report*, Brussels.
- European Commission [1997]: Az Európai Bizottság véleménye Magyarország Európai Unióba történő jelentkezéséről, Nyersfordítás
- Az EU és a társult országok mezőgazdasági kapcsolatainak fejlesztésére irányuló alternatív stratégiákat tartalmazó tanulmány az országok jövőbeni EU csatlakozásának tükrében (*Mezőgazdasági Stratégiai Tanulmány*), Brüsszel, 1995.
- Fertő Imre [1994]: Átmenet a mezőgazdaságban, *Külgazdaság*, 5.szám.
- Földművelésügyi Minisztérium [1997]: A Nemzeti Agrárprogram Alapelvei, Budapest.
- Gasson, R.-Errington, A [1993]: The Farm Family Business. CAB International, Wallingford.
- Halmai Péter (szerk.) [1995]: Az Európai Unió agrárrendszere. Mezőgazda Kiadó.
- Harvey, D.R.–Thompson, K.J. [1985]: Costs, Benefit and Future of the Common Agricultural Policy. *Journal of Common Market Studies*, 1.szám.
- Henrichsmeyer, W.–Witzke, H-P. [1991]: Agrarpolitik Band 1. Agrarökonomische Grundlagen. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Laki László [1996]: Falusias térségek, tömeges és tartós munkanélküliség és az alkalmi munka. *Társadalomkutatás* 3–4.sz. 170–193.o.
- Laki László [1997a]: A “háztájizás” tegnap és ma. *Szociológiai Szemle* 1.sz. 39–62.o.
- Laki László [1997b]: Földbirtokviszonyok egy községben a rendszerváltás után hat évvel. *Társadalomkutatás* 3–4.sz. 85–100.o.
- Lányi Kamilla [1991]: Magyar agrárfejlődés és csatlakozás az Európai Közösséghez. KOPINT-DATORG Rt. kézirat
- Lányi Kamilla–Fertő Imre [1993]: Az agrárpiacok felépítése a fejlett ipari országokban és a magyar rendtartás. *Külgazdaság* XXVII.évf. 2.sz. 34–49.o.
- LeVay, C. [1983]: Agricultural Co-operative Theory. *Journal of Agricultural Economics* XXXIV.évf. 1.sz. 1–44.o.

- Mauget, R.–Declerck, F. [1996]: Structures, Strategies and Performance of EC Agricultural Cooperatives. *Agribusiness* 12.évf. 3.sz. 265–275.o.
- Nemes Gusztáv [1996]: Vadkeleti farmerek – avagy – Egy gazdaság útja a háztájizástól a vállalkozásig. *Társadalomkutatás* 3–4.sz. 194–213.o.
- Nemes Gusztáv–Heilig Balázs [1996]: Önellátás és árutermelés. Mezőgazdasági kistermelők egy észak-magyarországi faluban. *Szociológiai Szemle* 3–4.sz. 149–180.o.
- A Nemzeti Megújulás Programja, Budapest, 1990.
- Ollila, P. [1994]: Farmers' Cooperatives as Market coordinating Institutions. *Annals of Public and Cooperative Economics* 65.évf. 1.sz. 81–102.o.
- Saxena, S.K.–Craig, J.G. [1990]: Consumer Cooperatives in a Changing World. A Research Review. *Annals of Public and Cooperative Economics* 61.évf. 4.sz. 489–516.o.
- Schmitt, G. [1996]: Familien- und/oder Lohnarbeitkräfte in der Landwirtschaft? Das ist hier die Frage. *Berichte über Landwirtschaft* 74.évf. 2.sz. 211–231.o.
- Spéder Zsolt [1994]: A mezőgazdasági kistermelés. In: Tóth I.Gy.–Sik E. (szerk.): *Társadalmi Átalakulás 1992–1994*. 75–82.o.
- Spéder Zsolt [1997]: Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle* 1.sz. 5–37.o.
- Swinnen, J.–Christiaensen, L.–Felton-Taylor, L. [1993]: *Agricultural Production Structures and Their Determinants*. Megjelent: OECD: *Agricultural Co-operatives and Emerging Farm Structures in Hungary*. 98–121.o. Paris.
- Tangermann, S.–Josling, T.E. [1994]: Pre-accession agricultural policies for Central Europe and the European Union. Report to DG-I. of the European Commission, Brussels.
- Tangermann, S. [1995]: Eastward Enlargement of the EU: Will Agricultural Policy be an Obstacle? *Intereconomics*, 5–6.szám.
- Tarditi, S.–Senior-Nello, S.–Marsh, J. [1994]: *Agricultural Strategies for the Enlargement of the European Union to Central and Eastern European Countries*, Report to DG-I. of the European Commission, Brussels.
- Thiede, G. [1990]: Die landwirtschaftliche Grossbetriebe in der EG. *Agrarwirtschaft* 39.évf. 7.sz. 220–226.o.

- Tracy, M. [1994]: Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban. Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Újhelyi Tamás [1991]: Agrárpolitikai célok az EK-ban és Magyarországon, *Európa Fórum*, 3.szám
- Varga Gyula [1996]: Az EU csatlakozás és az agrárproblémák, *Társadalmi Szemle*, 10.szám.
- White Paper. Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union, Brussels 1995.
- Winters, A. [1989–1990]: The So-Called “Non-Economic” Objectives of Agricultural Support, *OECD Economic Studies* 13.szám
- Wright, J.–Bennett, R. [1994]: Agricultural Contracting in the United Kingdom. *Special Studies in Agricultural Economics Report* No.21. Department of Agricultural Economics and Management, University of Reading.